

COLABORĂRI EXTERNE

Marea transformare a Europei Centrale și de Est. Succese și Dezamăgiri*

János KORNAI

Harvard University, Collegium Budapest,
Central European University

1. Introducere

În studiu se analizează opt țări din cele care au devenit membre ale Uniunii Europene în 2004. Acestea sunt: Republica Cehă, Estonia, Polonia, Letonia, Lituania, Ungaria, Slovacia și Slovenia. Mi-am luat libertatea de a mă referi la toate aceste țări luate împreună ca la Europa Centrală și de Est (ECE) sau regiunea Europeană Centrală și Răsăriteană, deși, desigur, această denumire este cam imprecisă geografic. În timp ce scriu aceste rânduri, Europa trece printr-o epocă de încercări și este imposibil să ghicești ce va aduce vi-

itorul. Oricum, orice influență pe care soarta din urmă a Uniunii Europene o va exercita asupra celor opt țări este o problemă distinctă care nu face parte din subiectul acestui studiu. Pe de altă parte, merită să privim la această regiune separat, deoarece situația fiecărei țări a fost examinată microscopic, înainte de intrarea ei, de diverse organisme ale Uniunii Europene. Calitatea de membru poate fi considerată ca un certificat care se presupune că atestă faptul că aceste țări dețin deopotrivă sisteme politice democratice și economice de piață funcționale.

După 1990, dictatura Partidului Comunist a luat sfârșit în zece țări, și anume, în Uniunea Sovietică, în țările care făceau parte din alianța militară și economică cu ea precum Bulgaria, Cehoslovacia, Polonia, Ungaria, Republica Democrată Germană și România și, în plus, în fosta Iugoslavie și în Albania care deja cam pierduseră legăturile cu Uniunea Sovietică în acea perioadă. Nu puteam chiar să am curajul să încerc să examinez această întreagă regiune pentru simplul motiv că – înainte de toate din punctul de vedere al structurilor lor politice – există diferențe uriașe între țările luate individual. Din acest punct de vedere, cele opt țări la care

* Discursul prezidențial la al 14-lea Congres Mondial al Asociației Economice Internaționale, Marakech, Maroc, 29 August 2005. Sunt recunoscător lui Zdenek Kudrna care m-a ajutat prin colectarea cu grijă a datelor și prin comentariile sale utile, lui Philippe Aghion, Zsuzsa Daniel, Jean-Paul Fitsussi, Stephan Haggard și Gerard Roland care au făcut comentarii asupra primei versiuni a manuscrisului, ca și lui Tamar Gendler, Noemi Peler, Katalin N. Szabo, Laszlo Szimonisz, Laszlo Toth, Istvan Gy, Toth și János Varga care au participat la cercetarea de bază, publicarea și traducerea manuscrisului.

se referă cercetarea mea sunt destul de omogene. Dar, deși ele au unele caracteristici importante asemănătoare acestui grup mai mare, restul de țări asupra cărora m-am concentrat nu poate fi privit ca un *eșantion* reprezentativ al acestei clase mai mari. Delimitând tema analizei mele, eu am făcut o opțiune deliberată: am vrut să pun accentul pe regiunea unde reformele au fost cele mai consistente și cuprinzătoare. Privind cele opt state noi membre ale UE, eu m-am limitat numai la discutarea similarităților lor și nu m-am ocupat de descrierea și explicarea diferențelor considerabile care există între ele.

Să ne întoarcem în urmă cu două decenii și să ne reamintim starea sufletească și speranțele oamenilor ce trăiesc în această regiune și care s-au opus sistemului comunist. În acel timp, ei trăiau un vis fantastic lipsit de speranța că în viitorul previzibil țările lor vor deveni economii de piață și democratice. Astăzi, deși acesta a devenit realitate, mulți sunt dezamăgiți și plini de amărăciune.

Multe analize – oficiale sau ale unor cercetători – referitoare la aceste probleme au fost deja publicate. Ele conțin date statistice semnificative care relevă care este situația politică și economică din fiecare țară vizată, ca și poziția ei relativă. Au apărut, de asemenea, studii valoroase în care se analizează cauzele acestor rezultate¹. Nu voi încerca să rezum această

¹ Au fost comandate de către Uniunea Europeană câteva studii pentru a evalua statusul țărilor candidate. Așa de exemplu, chiar înainte de accesul la ele, a fost publicat un volum intitulat *Comprehensive Monitoring Report* (European Commission, 2004). O imagine corectă asupra subiectului este oferită de *Transition Reports of the European Bank for Reconstruction and Development* (vezi, de exemplu, EBRD, 2002).

literatură bogată și valoroasă, și nu este nici scopul meu să accept sau să resping aceste analize anterioare. În schimb, sper să le completez punând accent pe acele aspecte ale transformării care nu au primit încă o atenție suficientă.

În ceea ce voi discuta mai departe, eu voi avea o grijă specială să separ descrierea pe care o fac faptele de judecățile normative pe care le voi face despre aceste fapte și de ordonarea valorilor care stau la baza acestor raționamente. Grija acordată unor asemenea aspecte este importantă atât pentru înțelegerea datelor, cât și pentru localizarea corectă atunci când apar neconcordanțe.

Studiul se compune din două părți: în prima parte examinez transformarea din punct de vedere istoric; în a doua o privesc din perspectiva vieții cotidiene a omului contemporan.

2. În contextul istoriei mondiale

Înainte de toate să aruncăm o privire asupra unor perioade istorice lungi. Unitățile istorice de măsură vor fi relativ mari: decenii, chiar secole. Și deși accentul va rămâne pus pe Europa Centrală și de Răsărit, mă voi referi și la alte regiuni din lume pentru comparații. Metodologia primei secțiuni este rezumată concis prin titlul cărții lui Charles Tilly (1984): 'Big structures, large processes, huge comparisons'.

Am menționat unele din recente publicații ale unor academicieni, care sunt adesea citate de către experți: Campos și Coricelle (2002), Csaba (2005), Kolodko (2000), Kornai (2000), Roland (2000), Stiglitz (1999) și Svejnar (2002).

2.1. Direcția principală a transformării economice în civilizația occidentală

În timpul ultimului mileniu, variate forme capitaliste de economie au câștigat tot mai mult teren în civilizația occidentală². Semne ale acestora apăruseră deja în antichitate și ele au constituit fundamente importante ale societății medievale de la bun început. Instituțiile caracteristice ale capitalismului – proprietatea privată, forța de muncă angajată, cumpărarea și vânzarea tip-piață, sistemul de credit și sistemul legal de protejare a caracterului sfânt al proprietății private și contractelor – s-au dezvoltat în diverse țări cu viteze diferite. Transformarea instituțională a fost asociată în mod inseparabil cu asemenea procese profunde precum urbanizarea, industrializarea și comercializarea. Mai mult decât orice, toate acestea

² Nu intră în domeniul prezentării mele să ofer o definiție a termenului “civilizație occidentală” sau să enumăr caracteristicile ei sau să delimitez granițele ei. Eu folosesc termenul pur și simplu în mod sugestiv. Deoarece nu aparține subiectului analizei mele, eu las problema deschisă, dacă, dincolo de regiunea la care se referă “civilizația occidentală”, tendințele schițate în acest studiu au apărut deja sau vor apare în viitor. Extinderea istorică a economiei capitaliste este reliefată de diverse școli marxiste sau neo-marxiste (vezi, de exemplu, Brenner, 1976 și literatura așa-numită “Brenner Debate”). Alte curente din știința istoriei, ca reprezentantă fiind școala franceză *Annales*, recunosc, de asemenea, această tendință importantă. Mă refer în primul rând la lucrările lui Fernand Braudel (1972-1973, 1992), ca și la cele ale lui Immanuel Wallerstein (1974, 1979) în care el a combinat ideile lui Braudel cu concluziile școlilor neo-marxiste.

sunt incluse în ceea ce este cunoscut drept economie capitalistă³.

Nu există vreun acord între istorici în ceea ce privește timpul când Evul Mediu s-a sfârșit și când a început Era Modernă⁴. Mai mult încă, nu există nici măcar un acord pe tema dacă vreun criteriu ar putea fi folosit pentru a separa sfârșitul de început și dacă ar putea fi căutat în sfera economică, politică sau intelectuală – religioasă – ideologică. Totuși, există un acord

³ În unele din lucrările mele, de exemplu în *The socialist System* (1992), am încercat să dau o definiție mai concisă. Mă mulțumesc aici cu o descriere mai liberă a “capitalismului”, una care este suficientă pentru a include alte caracterizări și a evita dezbaterile conceptuale.

⁴ Iau în considerare următoarele publicații reprezentative care se ocupă de problema periodizării – în special de la începutul și sfârșitul Evului Mediu: Marc Bloch (1989), Jacques Le Goff (1982), Henri Pirenne (1937) și Peter Raeds (2001).

Îi sunt recunoscător lui Gabor Klaniczay care m-a ajutat să realizez o analiză minuțioasă a discursului istoricilor care examinează acest subiect; articolul său (2001) oferă o profundă privire de ansamblu asupra literaturii privind subiectul tranziției de la Evul Mediu la Era Modernă.

Într-un interviu, Peter Burke (1990), binecunoscutul istoric britanic a afirmat: “nimeni nu poate cădea de acord asupra timpului când începe perioada modernă timpurie”. Totuși, noi ca economiști de astăzi și alți cercetători din științele sociale suntem prea aproape de evenimente și din această cauză am putea fi destul de ușor de acord asupra unui lucru: căderea Zidului Berlinului este văzută ca începutul unei noi perioade în regiune. Or, este poate prezent un grad mai mare de omogenitate și de organizare în evenimentele care s-au întâmplat în perioadele mai timpurii ale istoriei.

destul de larg privind faptul că atunci când istoricii se referă la Epoca Modernă sau modernitate, majoritatea lor au în vedere caracterul dominant al economiei capitaliste. Economia este într-o stare permanentă de mișcare și transformare. În consecință, această transformare are o *direcție principală* caracteristică, și anume, expansiunea ordinii economice capitaliste. Această expansiunea este însoțită de adâncirea efectelor ei.

Răspândirea capitalismului a fost lentă și complicată. În unele cazuri, formele capitaliste și pre-capitaliste coexistă în mod constant. În altele, există o accelerare rapidă urmată de stagnare, chiar schimbare totală (răsturnare), și când are loc accelerarea, cauzele ei pot fi numeroase: revoluția politică, apariția unor grandioși oameni de stat cu o înclinație pentru inovare, noi reglementări elaborate de un grup politic, descoperiri geografice (ca, de exemplu, cucerirea Lumii Noi) sau introducerea unor mari invenții (motorul cu aburi, căile ferate sau aplicarea electricității).

Influențate de teoria lui Marx, partidele Comuniste, înainte de a ajunge la putere, și-au însușit principiul conform căruia există o direcție principală a istoriei economice. Aceasta, corespunzător marxiștilor, se referă totuși la perioada de dincolo de capitalism. Partidele Comuniste au considerat fundamentală direcția de a crea un sistem care elimină capitalismul. Ele au oferit criterii explicite de comparare a celor două sisteme: creșterea productivității muncii și a elementelor sale însoțitoare, în special ritmul producției și creșterile nivelului de viață.

Încercarea monumentală de verificare a acestor teze, care s-au dovedit eronate în cele din urmă, a întârziat dezvoltarea cu peste șaptezeci de ani în Uniunea So-

vietică și cu aproape patruzeci de ani în Europa Răsăriteană. Au fost momente în întrecerea dintre sistemul socialist și cel capitalist când, chiar printre adepții sistemului capitalist, unii au devenit nesiguri. Să ne amintim că în anii următori Marii Crize din 1929 majoritatea țărilor dezvoltate au intrat într-o recesiune profundă, în timp ce Primul Plan Cincinal al Uniunii Sovietice a înregistrat rezultate spectaculoase și a produs o rată de creștere înaltă. Și să ne mai amintim că atunci când primul Sputnik a fost lansat cu succes mulți au privit aceasta ca fiind începutul unei epoci a superiorității tehnice și militare sovietice. Oricum, dacă măsurăm aceste evenimente pe scara deceniilor lungi și privim întreaga perioadă a existenței sistemului socialist, un lucru este clar dovedit: capitalismul este mai productiv, mai inovativ, cu o rată mai mare de creștere care a permis o creștere mai mare a standardului de viață. Tabelul 1 (vezi Tabelul 1 și următoarele în Anexe) oferă o comparație între creșterea din țările socialiste și capitaliste din ultimele decenii dinainte de colaps. Țările socialiste sunt reprezentate de Uniunea Sovietică ca și de trei din cele nou membre ale UE (Cehoslovacia, Polonia și Ungaria), în timp ce economia capitalistă este reprezentată de 13 din țările vechi membre ale UE⁵. Tabelul indică clar superioritatea în domeniul creșterii a economiei capitaliste.

Spunând acestea eu nu susțin deloc că noi am ajuns la sfârșitul istoriei și nici nu sugerez că la un anumit moment în viitor capitalismul va fi eliminat. Eu nu emit profeții. Oricum, este un fapt de necontestat că socialismul *care există* (sau care

⁵ Luxemburgul și Germania de Vest au fost excluse din Tabel datorită indisponibilității de date.

a existat până acum) a pierdut întrecerea cu capitalismul *care există* (sau care a existat până acum). Aceasta nu este o judecată de valoare; este un fapt observabil și statistic evaluat: până acum, în lumea civilizației Occidentale, principala tendință a istoriei a fost expansiunea capitalismului.

Șirul de greutăți și amărăciuni legate de acțiunile de creare a sistemului socialist a reprezentat o deviere de la direcția principală. Acum, țările din regiunea Europei Centrale și de Est s-au întors. După ce am părăsit fundătura în care intraserăm cu cincisprezece ani în urmă, noi suntem acum total pe drumul primului val.

În timp ce aceasta este de fapt o declarație fără valoare, întrebării strâns legate de ea – dacă această întoarcere trebuie să fie considerată un succes – i se poate da un răspuns numai printr-o judecată de valoare. Mă voi întoarce la aceasta din urmă.

Productivitatea mai înaltă și ratele de creștere mari nu încep imediat să se manifeste: tranziția la noul sistem economic a pornit cu o serioasă încetinire. Oricum, acum creșterea s-a accelerat. În șase din cele opt țări rata de creștere în ultimii zece ani a fost semnificativ mai înaltă decât în perioada anterioară anului 1990, după cum se vede din Tabelul 2. În perioada 1995-2003, PIB pe locuitor în regiunea în care sunt situate cele opt țări nou membre, ca și productivitatea muncii (PIB pe angajat) și consumul real pe locuitor au crescut cu un ritm mult mai înalt decât în celelalte țări ale Uniunii Europene, cum se vede din Tabelul 3. Diferența este impresionantă, în special în ceea ce privește productivitatea muncii; ritmul de creștere este de peste patru ori mai mare decât al vechilor membri UE.

Să fim atenți la interpretarea acestor

cifre. În acest punct al analizei noastre noi vrem să comparăm un *sistem* cu un alt *sistem*, atributele *permanente* ale unui sistem cu atributele *permanente* ale altuia. Aplicând scara de măsură istorică, numai unei foarte scurte perioade i se potrivește aceasta. Noi nu știm cât de mult din creșterea rapidă poate fi pusă pe seama utilizării de către noua ordine a rezervelor anterioare ascunse, neexploatate prin sistemul precedent ineficient. Rata înaltă de creștere poate fi parțial atribuită faptului că recesiunile adânci sunt de obicei urmate de ascensiuni rapide. Aceste rezerve evident ușor mobilizate vor fi mai devreme sau mai târziu epuizate. Ar fi greșit să se ajungă la concluzii finale bazate pe datele dintr-un singur deceniu. Avem nevoie de timp îndelungat pentru ca superioritatea noului sistem capitalist să poată fi dovedită, fără echivoc și cu deplină forță convingătoare. Oricum, dacă urmează să judecăm bazându-ne pe experiența trecută, noi putem fi optimiști în privința potențialului de creștere al noului sistem.

2.2. Direcția principală a transformării politice în civilizația Occidentală

În ultimele secole direcția principală a transformării în civilizația Occidentală s-a observat nu numai în sfera economică ci și în sfera politică. Alături de puterea aproape nelimitată a monarhiei consimțită de biserici, puteau fi găsiți și precursori limitați ai democrației, printre care organizații și forme de reprezentare disponibile în clasa mijlocie urbană și în unele instituții bisericesti. În unele țări, legi care micșorau puterea absolută a monarhiei erau adoptate și primele elemente de

parlamentarism – versiune *iluministă* a monarhiei – au apărut. Mai târziu, o serie de tot mai multe drepturi a fost stabilită de parlament și dreptul la vot a fost extins la o porțiune tot mai mare din populație. Instituții ale unei democrații parlamentare moderne au fost treptat create și întărite. De secole, tot mai multe țări au devenit democrații.

Strâns legat de schimbările structurilor politice a fost faptul că o parte din populație, în creștere, a devenit capabilă să-și exercite drepturile fundamentale umane, libertatea de exprimare, libertatea de asociere și dreptul de a participa la procesul elaborării deciziilor. Discriminarea bazată pe criterii variate precum sexul, rasa, afilierea religioasă este treptat eliminată.

Mulți autori au descris *valorile* de democratizare care au avut loc în a doua jumătate a secolului 20⁶. Al treilea val a fost în Europa de Sud, America Latină și Asia în anii 1970 și 1980; al patrulea este cel pe care noi tocmai l-am arătat, cel în urma colapsului regimurilor⁷ comuniste-sovietice și din Europa Orientală.

Desigur, drumul specific al istoriei diferă de la țară la țară. Cum am observat mai înainte, progresul spre democrație poate să ajungă într-un impas sau poate să-și schimbe direcția. Dar chiar o schimbare cutremurătoare, precum creșterea puterii lui Hitler, care a dus la uciderea multor milioane de oameni și la un cataclism de proporții incomensurabile, pare să fi fost – la scară istorică – o diversiviere

⁶ Aș vrea să scot în evidență puțin din această literatură bogată: Haggard și Kaufman (2005), Huntington (1991), O Donnel, Schmitter și Whitehead (1988) și Przeworski (1991).

⁷ Vezi, de exemplu, Offe (1996) și Mc Faul (2002).

de scurtă durată de la calea principală, căci direcția principală câștigă în cele din urmă.

Prin prisma tematicii noastre, noi trebuie să cercetăm atent ascensiunea partidului Comunist la putere. Aceasta este complicat împletită cu cealaltă descriere tocmai discutată, și anume, că în țările unde au venit comuniștii la putere ei au deraiat sistemul economic de la drumul principal și au impus societății programul lor socialist. Această impunere a fost posibilă prin acapararea puterii politice și crearea dictaturii totalitare.

În ultimii cincisprezece ani, regiunea Europei Centrale și de Răsărit a reușit să iasă din fundătura sferei politice și să se așeze din nou pe direcția principală, similar mișcării din sfera economiei. Deși s-au purtat multe discuții cu privire la forța ordinii democratice dominante și la măsura în care ea satisface diversele exigențe, pentru scopurile analizei noastre ar fi suficient să se aplice criteriile *minime* ale democrației. Un *minim* democratic este îndeplinit dacă guvernul unei țări ajunge la putere în urma unei competiții pentru voturile cetățenilor și poate fi schimbat din oficiu în cadrul unui proces civilizat⁸ fără lovitură de palat, o lovitură

⁸ Schumpeter (1942) a introdus acest criteriu, care așează în domeniul filozofiei politice procedura de a ajunge și de a pierde puterea. Corespunzător interpretării lui Schumpeter, în studiul meu (1998) despre schimbarea regimului post-socialist eu am relevat înlocuirea guvernului bazat pe alegeri parlamentare ca un test bine aplicabil în practică. În cartea sa, Susan Rose-Ackerman (2005) a botezat cu competență abordarea procedurală ca așa-numita interpretare *minimalistă* a democrației. Despre interpretarea democrației vezi și Dahl (1971) și, suplimentar, Schmitter și Karl (1991).

militară, asasinată sau revoluție. Alegerile ce au loc pe baza unei competiții politice odată cu garantarea celorlalte drepturi civile creează proceduri și mecanisme pentru ca guvernarea să fie schimbată iar conducerea să fie transferată altora. Acestea asigură eliminarea regulei tiraniei. Oricum, este adevărat că, în afară de aceste criterii minime, ar putea să se ceară îndeplinirea unor criterii suplimentare diverse legate de înflorirea unei democrații consolidate. Să nu uităm totuși că pentru o persoană care a fost eliberată recent de jugul tiraniei chiar minimum de democrație înseamnă un lucru mare. În cercetarea întreprinsă noi am utilizat următorul test: procesul creșterii puterii semnifică un minim democratic dacă guvernele care au câștigat în urma alegerilor care au avut loc după 1989 au fost înlocuite de cel puțin două ori. Regiunea Europei Centrale și de Est a trecut ușor pragul numeric stabilit de test: în fiecare din cele opt țări au fost cel puțin trei asemenea alegeri când guvernării aleși au fost înlocuiți printr-un proces civilizat de alegeri care a avut ca rezultat venirea la putere a unui guvern nou și ales democratic. Așa cum ilustrează Tabelul4, 30 din cele 38 alegeri care au încheiat competițiile partidelor politice au avut ca urmare înlocuirea puterii politice, partid sau alianță, care a existat înainte.

Cele două categorii de schimbări istorice discutate sunt de departe interconectate asimetric. Apariția sistemului economic capitalist nu garantează automat apariția unei democrații; au fost și există țări al căror sistem economic este capitalist dar a căror structură politică nu îndeplinește exigențele minime pentru o democrație. Într-adevăr, sistemul economic capitalist poate fi compatibil cu regimuri parțial sau chiar total dictatoriale. Dar

această independență nu ține sub control cealaltă direcție: democrația poate deveni o formă permanentă de guvernare politică numai unde economia funcționează în sistem capitalist. Nu există democrație fără capitalism⁹.

Ne aflăm acum în situația de a recunoaște următorul fapt istoric lipsit de valoare: noua structură politică a Europei Centrale și de Est reflectă direcția progresului istoric din ultimele două milenii. Dacă aceasta trebuie să fie o laudă și dacă da, de ce – este o problemă la care noi vom reveni mai târziu.

Ideea că schimbările politice și economice pe mare scară au certe direcții principale este recunoscută de unele școli de istorie și de alte științe sociale și negată de altele. Am încercat să mă distanțez de versiunile rigide și unilaterale ale acestei idei; eu nu văd nici o dovadă că are loc un fel de mișcare simplă lineară și de multe ori unidirecțională. Mi-am explicat asta că, privind deopotrivă sfera economică și cea politică, se poate constata că există stagnare și mișcare înapoi, ca și coexistență permanentă a diverse sisteme economice și politice¹⁰. Dar

⁹ Referitor la legătura dintre democrație și capitalism, s-au dezvoltat în timp unele puncte de vedere puternic conflictuale. Pentru mine, argumentul cel mai convingător este acela că pentru democrație capitalismul este o condiție necesară dar nu suficientă. Printre personalitățile clasice care au studiat această temă, Hayek (1944) era de acord cu această afirmație în timp ce Schumpeter (1942) gândea că democrația ar putea să se dezvolte fără capitalism. Cu privire la această relație vezi și Rueschemeyer, Stephens și Stephens (1992) și Usher (1981).

¹⁰ Vreau să repet că ideile mele despre direcțiile principale se referă strict la "civilizația

această recunoaștere nu subminează una din principalele idei ale acestui studiu, aceea că este posibil să se observe direcția principală a schimbărilor în lume atât în instituțiile economice, cât și în cele politice. Transformarea care a avut loc după colapsul regimurilor sovietice și din Europa de Est oferă elemente suplimentare în dezbateră despre direcțiile principale.

2.3. Șase caracteristici

Ca punct de plecare pentru următoarea analiză, aș vrea să rezum cele șase caracteristici cele mai importante ale transformării care a avut loc în regiunea centrală și de răsărit a Europei în ultimii cincisprezece ani.

*1 și 2. Schimbările urmează *direcțiile principale* ale dezvoltării civilizației Occidentale: sfera economică în direcția *sistemului economic capitalist* și domeniul politic în direcția *democrației*.

*3. Există o transformare *completă*, paralelă în toate domeniile: în economie, în structura politică, în lumea ideologiei politice, în sistemul legal și în stratificarea societății.

*4. Transformarea a fost *non-violentă*.

*5. Procesul de transformare a avut loc în condiții *pașnice*. El nu a fost precedat de război. Schimbările nu au fost impuse societății în urma vreunui ocupații militare străine.

*6. Transformarea a avut loc cu o viteză incredibilă, într-o perioadă de la 10 până la 15 ani.

Aceasta nu a fost prima “mare trans-

Occidentală”. Eu nu fac nici o încercare să aplic acest concept în mod mecanic la alte civilizații. Asemenea analiză depășește cadrul acestui *studiu*.

formare” din istoria lumii, pentru a împrumuta o expresie de la Karl Polányi¹¹. Și el a pus accent pe faptul pe care noi îl cunoaștem deja din studiul istoriei mondiale, că alte *mari transformări* au avut loc în diverse perioade și în diferite regiuni ale lumii, transformări care au adus un tip de formație în locul altuia. Din cele șase caracteristici listate de noi, trei sau patru se găsesc tot atât de bine și în alte procese de transformare. Dar *prezența tuturor acestor șase caracteristici împreună este unică în istoria lumii*.

Permiteți-mi să prezint această concluzie în avans. O voi susține prin comparații istorice doveditoare.

2.4. Comparații istorice

Voi compara cinci feluri de *mari transformări* tipice care s-au petrecut în Europa Centrală și de Răsărit. Este evident că făcând aceste comparații nu ne-am propus să epuizăm toate posibilitățile de comparație; unele din cauzele interesante și importante au fost lăsate deoparte (de exemplu, schimbările ce au avut loc în Rusia în ultimii cincisprezece ani, transformarea dictaturilor din Europa de Sud în democrație sau un nou exemplu însemnat: schimbările ce au loc în Irak după căderea regimului lui Saddam Hussein). Indiferent de acestea, cele cinci cazuri de transformare alese acum de noi prezintă lecții substanțiale de reținut. Nu este ușor să urmărești ritmul acestor comparații. Pentru a ușura înțelegerea lor, Tabelul 5 prezintă o privire globală comparativă asupra structurii logice a comparațiilor.

¹¹ Acesta este titlul celei mai cunoscute lucrări a lui Polányi, *The Great Transformation* (1962).

A. În primul rând să examinăm transformarea pe care o evaluăm prin compararea cu mișcarea precedentă care a dus la o direcție opusă: distrugerea sistemului capitalist și crearea sistemului socialist. Pentru conciziune îmi voi restrânge cercetarea exclusiv la istoria sovietică. Există o similaritate cu caracteristica nr.3: schimbări paralele au transformat toate sferile societății. Este incredibilă similaritatea cu caracteristica nr.6, viteza la care au avut loc schimbările. Partidul Comunist a pus mâna pe putere în 1917. “Marea transformare” era terminată spre sfârșitul anului 1932 prin colectivizarea agriculturii, când proprietatea privată asupra mijloacelor de producție era esențialmente eliminată. Numai cincisprezece ani au fost necesari pentru a pune ceva în loc pentru crearea a ceea ce noi numim *socialismul clasic*¹².

Există diferențe izbitoare față de caracteristicile nr. 1, nr. 2 și nr. 4. La sfârșitul Primului Război Mondial, Rusia urma aproape să se angajeze pe drumul spre stabilirea unei democrații parlamentare de tip Occidental. O revoluție sângeroasă a răsturnat autoritatea politică instaurată mai devreme, țarul și familia lui au fost executați și elita vechiului regim a fost fie ucisă, fie exilată în lagăre de muncă forțată. Violența și teroarea au impus noua ordine politică și socială în so-

cietate. Este o întoarcere de 180 de grade față de revoluția de catifea din 1989-1990 și de natura non-violentă a transformării noastre actuale.

În continuarea discuției mele voi pune accent numai pe transformările care privesc caracteristica nr.1, legându-le cu acelea care au avut loc în Europa Centrală și de Est, cu alte cuvinte pe acele schimbări din economie care indică direcția principală (sau cel puțin nu se depărtează de direcția principală) a schimbărilor din sfera economică.

B. Caracteristica nr.4, natura non-violentă a transformării nu poate fi considerată a fi auto-evidentă. Este necesar să o ilustrăm prin două exemple istorice.

După primul război mondial, comuniștii sub conducerea lui Bela Kun au pus mâna pe putere și au proclamat Republica Sovietică Ungară. Câteva luni mai târziu, sub conducerea Amiralului Miklos Harthy, care a devenit mai târziu Guvernator (adică, șeful statului), legea comunistă a fost anulată și fosta ordine capitalistă restaurată. Teroarea Roșie a fost înlocuită cu Teroarea Albă în timpul primelor luni. Linșaj, spânzurări și condamnări la închisoare au însoțit tranziția și a fost nevoie de câțiva ani până când un anumit gen de consolidare politică a fost atins.

Un al doilea exemplu este cel din Chile. Aici, Allende și guvernul lui au pornit pe un drum care, prezumtiv, putea să ducă la formarea sistemului socialist. Dar înainte de a fi acesta împlinit, a fost distrus printr-o lovitură condusă de Generalul Pinochet în 1973. O campanie vindictivă, represalii extra-juridice, crime politice și torturi au reprezentat marca restaurării sistemului economic pre-Allende. Numai după multă suferință și după mulți ani au putut să se dezvolte

¹² După cum este privită caracteristica nr.5, în Uniunea Sovietică transformarea revoluționară nu a avut loc la ordinele unor ocupanți străini, ci ea a fost dictată de structura puterii politice interne. A fost o situație diferită în Europa Răsăriteană unde voința conducerii politice sovietice s-a dovedit a fi autoritatea finală. Nimeni nu a putut refuza să asculte ordinele ei datorită prezenței forțelor militare de ocupație sovietice.

instituții democratice.

Să comparăm aceste două episoade istorice cu ceea ce tocmai a avut loc în Europa Centrală și de Est. În cele opt țări care sunt subiect al acestui studiu, politicienii vechiului regim nu au fost nici executați, nici închiși și n-a fost nici o campanie de răzbunare împotriva lor. În unele din aceste țări, pentru pregătirea unei noi constituții s-au purtat discuții civilizate între liderii fostului partid conducător și liderii noii opoziții care erau gata să obțină puterea politică. Schimbarea puterii politice a avut loc fără vărsare de sânge și fără haos la nivelurile cele mai înalte ale puterii.

Ca și în alte cazuri ale noastre, ținta mea a fost să prezint pur și simplu faptele: aprecierea valorii lor va fi oferită mai târziu.

C. Eliminarea sistemului socialist continuă să aibă loc la sudul și estul celor opt țări alese. Ar fi potrivit, în logica analizei mele, să iau toate procesele de transformare unul câte unul și să fac comparații. Din lipsă de timp, voi compara totuși schimbările care au loc în regiunea Europei Centrale și de Răsărit cu acelea ale unei singure țări, China. Desigur, numai viitorul ne va arăta cât de departe va duce tendința dezvoltării economice capitaliste în China și cât de solidă va fi.

În cazul caracteristicii nr.1 – și aceasta este de importanță capitală – transformările din China și din Europa Centrală și de Est sunt identice: ambele indică principala direcție istorică, spre sistemul economic capitalist.

Cea mai importantă diferență, de altfel, poate fi văzută în cazul caracteristicii nr.2. În ceea ce privește structura politică, dezvoltarea Țărilor Central și Est Europene arată, de asemenea, direcția

principală a civilizației Occidentale: se depărtează de sistemul precedent și se îndreaptă spre democrație și respectarea drepturilor omului. Total opus, în China, puterea de monopol a Partidului Comunist a rămas intactă, ducând la represiune și încălcarea drepturilor omului. Deși schimbări substanțiale continuă virtual să aibă loc în fiecare sferă a societății, nu se poate totuși vorbi despre paralelismul menționat la caracteristica nr.3.

De asemenea, este izbitoare deosebierea dintre drumul Chinei și caracteristica nr.4, referitoare la problema non violenței. Nu se poate vorbi de o revoluție de catifea. Până la moartea fostului tiran Mao-Zedong, conducătorul a lovit pe cei din preajma sa cu un pumn de fier. Când cererile studenților din Beijing au mers prea departe față de ceea ce dictau conducătorii, protestele lor au fost oprite cu forța militară. Acei ce aveau vederi ce displăceau partidului erau aruncați în închisori.

Față de caracteristica nr.5 nu există nici o diferență substanțială între cazuri: ca și în ECE, schimbările din China nu sunt impuse printr-o intervenție militară externă. Orice schimbare care a avut loc a fost impusă de forța internă.

Diferența este substanțială în cazul caracteristicii nr.6: ritmul schimbărilor instituționale a fost în China mult mai lent decât în ECE.

D. În final, mă voi referi la transformarea Germaniei de Vest în perioada următoare celui de-al doilea Război Mondial. Încep cu caracteristicile nr.1 și nr.2. În timpul puterii naziste, sistemul economic capitalist a continuat să funcționeze în esența sa, dar structura politică a deviat în mod fatal de la direcția principală. Referindu-ne la caracteristica nr.3, nu a

fost nevoie de o transformare completă ci numai de una parțială. Cele mai importante deosebiri pot fi găsite în cazul caracteristicilor nr.4 și nr.5. Aceasta nu a putut fi evident o transformare fără violență. În primul rând, puterea nazistă a trebuit să fie distrusă într-un război care a cerut sacrificii serioase și a urmat pedepsirea celor ce au făptuit crime de război și crime împotriva umanității. Puterile Aliate au ținut țara sub ocupație o perioadă lungă de timp. Crearea instituțiilor democratice fundamentale a fost impusă din afară, prin prevederea din Tratatul de pace privind prezența militară a trupelor Aliților. Aceasta a reprezentat punctul de pornire al reformelor inițiate de forțele interne. Cu privire la caracteristica nr.6, viteza, măsurată la scară istorică, democratizarea a fost foarte rapidă.

E. Ajungând la sfârșitul acestor comparații, e timpul să ne întoarcem la subiectul cu care am început: procesul, pe durată de secole, care a condus la formarea inițială a sistemului economic capitalist și a democrației. De fapt, unele caracteristici ale acestor transformări majore corespund unor caracteristici ale transformării actuale (comparație mică) care are loc în regiunea Europei Centrale și de Est. Prin definiție, caracteristicile nr.1 și nr.2 sunt aceleași, deoarece caracterizarea de *direcție principală* a fost extrasă din transformările istorice majore. Cât privește caracteristica nr.3, dacă privim totalitatea schimbărilor, este clar că transformarea economică și cea politică au afectat toate sferile activității sociale. Totuși, dacă luăm în considerare aceste dezvoltări, nu în termeni de secole, ci într-o perioadă de timp mult mai scurtă, nu putem să nu vorbim despre paralelismul strâns care este observabil în ultimii

zece, cincisprezece ani în regiunea Europei Centrale și de Est. Într-o perioadă care variază pe țări și cu decalaje în timp, evenimentele au accelerat schimbările în sfera politică, în lumea religioasă – intelectuală – ideologică, în economie. În privința caracteristicilor nr.4 și nr.5, există diferențe pe țări și perioade în ceea ce privește modul pașnic, lipsit de violență al schimbărilor și modul în care schimbările au fost accelerate prin vărsare de sânge, revoluție, război și cucerire de către țări străine. Unele școli de istorie susțin că Epoca Modernă a început cu descoperirea (însemnând: cucerirea) Americii, în timp ce alte școli o plasează la izbucnirea Revoluției franceze din 1789 când s-a transformat într-un regim de teroare.

Cea mai mare deosebire poate fi observată, desigur, în privința caracteristicii nr.6, viteza schimbării. I-au luat secole capitalismului pentru a deveni sistem economic dominant în întreaga țară. Un proces de durată seculară a fost necesar pentru realizarea democrației parlamentare. În schimb, toate acestea au fost realizate acum cu o viteză incredibilă în regiunea Europei Centrale și de Răsărit.

Din perspectiva istoriei de lungă durată, transformarea regiunii centrale și est-europene a fost într-adevăr extrem de rapidă. Dar este important să amintim că au fost politicieni și economiști experți care au îndemnat la schimbări mai rapide. Țările au fost încurajate să se concureze unele cu altele. Ca într-o întrecere, șansele de izbândă erau evaluate: cine va finaliza primul privatizarea? Vor fi cehii, ungurii, polonezii cei care vor trece primii linia finală după anul al șaselea sau al nouălea? Dacă analizăm aceste evenimente dintr-o perspectivă istorică, putem să înțelegem natura bizară a unei asemenea întreceri.

De asemenea, o parte a populației a privit întrecerea cu suspiciune. Într-un proiect de cercetare internațională urmărind să măsoare ierarhizarea valorilor de către indivizi, cetățenii din unele țări din Centrul și Estul Europei au fost întrebați ce preferă: reorganizarea socială a societății prin acțiune revoluționară majoră sau ameliorarea treptată a societății prin reforme. Șaptezeci și cinci de procente din cehi, optzeci și două de procente din sloveni și șaizeci și șapte de procente din lituanieni au optat pentru ultima variantă (vezi Halman, 2001, p.170).

2.5. Factorii de accelerare în procesul de transformare

Analiza comparativă a celor șase caracteristici ar merita un studiu separat. Aici voi discuta numai despre una dintre ele – a șasea. Observând că transformarea treptată din ultimii 10-15 ani a fost excepțional de rapidă, ne-am pus întrebarea: ce a făcut posibilă această viteză mare?

1. Prima noastră încercare ar fi probabil aceea de a oferi un răspuns simplu: este mai ușor să faci ceva a doua oară decât să-l creezi prima dată. Am putea să constatăm aceasta din experiențele bine cunoscute privind creșterea economică. Reconstruirea economiilor distruse a fost un proces mai rapid decât construirea celor inițiale.

Argumentul “restaurării” rezistă, oricum, numai parțial.

Să pornim de la cunoaștere și experiență. Chiar acei indivizi care în tinerețea lor au câștigat o anumită experiență în sfera politică și economică înainte de venirea comuniștilor la putere erau aproape de vârsta de pensionare când a început

transformarea: majoritatea dintre ei care fuseseră activi în era pre-socialistă se îndreptau spre pensionare sau erau pensionați. Acest tip de cunoaștere nu este transmisibilă genetic și nu există multe familii unde cunoștințele economice, de afaceri sau politice acumulate în perioada pre-socialistă să fi fost transmise de către părinți urmașilor lor. În capetele și în gândirea indivizilor nu exista un asemenea lucru precum *restaurarea* vechilor cunoștințe ci, mai de grabă, câștigarea de noi cunoștințe.

Totuși, putem găsi și multe contraexemple. Există multe familii din perioada socialistă care au păstrat vechile tradiții și le-au transmis generațiilor mai tinere. Nu este nemaiîntâlnit faptul că nepoții au continuat într-un fel sau altul afacerea bunicilor lor. Sistemul socialist a distrus instituțiile sociale, economice și politice care au funcționat în perioada anterioară. Ele nu au reînviat instantaneu. Cu toate acestea, contraexemple ar mai putea fi arătate.

Toate acestea ar putea fi exprimate astfel: deși transformarea a fost accelerată de faptul că, din unele puncte de vedere, a fost posibil să se revină la tradițiile comportamentelor și instituțiile dezvoltate anterior cu scopul de a fi utilizate ca puncte de pornire, totuși această reînnoire nu a fost deloc factorul cel mai puternic de accelerare a transformării.

2. O proporție semnificativă de indivizi tind să se ocupe instinctiv de propriile lor afaceri și au un spirit de antreprenoriat. Multitudinea de restricții impuse de societatea medievală a redus amplificarea acestei strădării spontane și aceste bariere au fost eliminate doar gradat și lent. Relaxarea și desființarea restricțiilor ordinii feudale, expansiunea

proprietății private și coordonarea de către piață sunt procese care se împletesc. Sistemul economic socialist a încorporat în sistem chiar mai multe restricții paralizante decât acelea ale predecesorilor lui: el a subminat realmente înclinația către inițiativă și antreprenariat. În perioada de transformare post-socialistă prohibițiile birocratice instituite de administrația economică centralizată socialistă nu au fost înlăturate lent și gradat, ci eliminate cu o viteză amețitoare. Din această cauză, spiritul de antreprenariat spontan, această forță diriguitoare a capitalismului, a explodat literalmente pe scena economică.

3. Nu a existat nici o rezistență la transformare. Când capitalismul și democrația parlamentară s-au extins lent și treptat la începuturi, au existat diverse straturi, grupuri și clase ale societății care au luptat împotriva lor. Noua ordine a câștigat în lupta împotriva beneficiarilor *vechiului regim*. După victoriile noii ordini, adepții vechii ordini s-au angajat într-o rezistență politică, ideologică și în unele cazuri armată împotriva ei.

Timpul de acum este diferit. Șase ani după ce Gorbaciov a început reformele sale, în perioada dărâmării Zidului Berlinului, conducătorii ordinii comuniste din Europa Centrală și de Est depuseseră deja armele. Nu au existat mișcări care să incite împotriva noii ordini, opoziții nu au recurs la arme, nu au existat lupte de gherilă sau teroriști. Majoritatea membrilor *gărzii vechi* și-au pierdut iluziile privind vechile lor idealuri. Unii, cu resurse mai mari, și-au schimbat poziția, au încercat să devină oameni de afaceri, – mulți cu succes –, chiar jucători activi pe arena politică democratică. Alții s-au retras plictisiți.

4. Cea mai semnificativă explicație pentru rapiditatea transformării poate fi găsită în efectele lumii externe din jurul Țărilor Central și Est Europene. Expresia *lume externă* este folosită în cel mai larg sens posibil pentru a se face referire la diversele influențe și circumstanțe din afară.

Unul din efecte a fost adoptarea exemplelor străine. De la formele funcționale ale managementului corporatist și sistemului bancar la instituții politice, de la programe media la reclame, de la organizarea activităților educaționale la finanțarea artelor și științelor, greu era de găsit un domeniu de activitate socială în care să nu fi fost folosite exemple din străinătate.

Există canale numeroase prin care aceste exemple și-au găsit drumul către populațiile Europei Centrale și de Răsărit. Oamenii au devenit conștienți de ele în timpul excursiilor lor peste graniță, unii înainte de 1990, mai mulți după ce au avut loc schimbările. Ei au citit despre ele, sau le-au urmărit în filme. Cunoașterea experienței străine s-a făcut prin școală, la universități, în seminarii speciale. Consultanții străini au recomandat adoptarea lor.

Eu nu pretind că adoptarea modelelor străine este o treabă ușoară. Nu este destul să observi cum Parlamentul Britanic sau o bancă din Zurich lucrează și să speri că se va întâmpla în același fel și în Parlamentele din Ungaria sau Estonia, în băncile din Cehia sau Polonia. Este destul de ușor să recunoști modelul, dar este o treabă mult mai dificilă să înveți cum să-l folosești și să-l adaptezi la condițiile locale. Dacă învățatul nu ar fi un proces greu și contradictoriu, atunci crearea nucleului transformării nu ar fi luat cinci-sprezece ani pentru a fi îndeplinită și noi

nu am fi fost nevoiți să depunem o muncă împovărătoare suplimentară pentru a aplica modelul mai eficient.

De asemenea, investitorii străini au exercitat o influență extraordinară. Nu numai că ei au adus capital – în plus față de know-how tehnic –, dar ei au adus și cunoștințe despre cum se conduce o companie, ca și despre ce fel de sistem juridic și de norme comportamentale este nevoie pentru funcționarea economiei capitaliste.

Cele opt țări examinate au aderat la organizații internaționale importante – sub conducere Occidentală – precum NATO, OECD și WTO și relațiile lor au devenit mai active cu Banca Mondială și FMI. Aderarea lor continuă ca membre la unele organizații internaționale a culminat cu accesul lor la Uniunea Europeană. Ceea ce în limbajul de la Bruxelles este botezat proces de *armonizare* nu are loc numai în domeniul juridic. În toate privințele Europa Centrală și de Răsărit a încercat să asimileze exemple Occidentale. Această acomodare a fost obligatorie și condusă în primul rând de forțele interne. Totuși, de obicei nu se neagă că un anumit nivel de presiune politică externă a existat. Caracteristica nr.5 este relevantă, în nici o țară nu a fost vreo ocupație militară străină. Nici o țară străină, nici chiar marile puteri nu au *împins* țările mici din Europa Centrală și de Răsărit. Oricum, *condiționalitate* a existat. Practica a început cu organizații financiare cu baza în Washington și a fost adoptată de Uniunea Europeană în cadrul căreia disponibilitatea de fonduri pentru împrumuturi și granturi, expansiunea relațiilor existente și garantarea de drepturi suplimentare diverse erau legate tot mai mult de satisfacerea unor precondiții. Este adevărat, totuși, că aceste precondiții erau în general formulate astfel încât să servească intere-

selor țărilor individuale avute în vedere. În plus, multe schimbări le-au fost impuse prin presiuni externe sau, cel puțin, aceste presiuni au contribuit la efectuarea mai rapidă a schimbărilor.

Proximitatea geografică de lumea Occidentală trebuie să fi contribuit la intensitatea presiunilor externe. Cele mai rapide tranziții dintre marile tranziții recente au avut loc precis în acele țări care erau situate direct la granița cu țările europene dezvoltate.

5. Disponibilitatea de tehnologie modernă a fost un factor important de accelerare a procesului. În acest context noi nu ne referim la vreo anumită situație specială de care s-a bucurat regiunea Europei Centrale și de Est. Ritmul transformării europene a fost mai rapid în parte pentru că în zilele noastre *orice lucru* se schimbă într-un ritm mai rapid. Am în vedere, de exemplu, viteza de transport și cea de comunicații la sfârșitul Evului Mediu și la începutul Ereii Moderne și le compar cu posibilitățile de care dispunem noi astăzi. Computerele, internetul, poșta electronică și telefoanele mobile – pentru a menționa numai patru – accelerează exponențial primirea informației externe pentru cei ce doresc să întrecă exemplele din afară. Această nouă tehnologie a contribuit la accelerarea ritmului publicării și răspândirii noilor norme și regulamente.

Chiar dacă a existat un decalaj incredibil în dispersarea *high-tech* în regiune înainte de tranziție, viteza ei de dezvoltare a fost vizibil accelerată. Este adevărat că răspândirea computerelor și folosirea internetului sunt încă relativ scăzute¹³. Un lucru care pare a fi sigur, totuși, este acela

¹³ TV și telefoanele celulare sunt excepția, ambele fiind folosite pe scară largă.

că informația ajunge la cei ce iau decizii și la cei ce creează opinia publică foarte rapid și mass-media este capabilă să o răspândească la milioane de oameni.

2.6. Prima apreciere: o poveste de succes incomparabilă

Sunt convins că ceea ce a avut loc în Europa Centrală și de Răsărit în ultimul deceniu și jumătate este o poveste de succes incomparabilă în istorie. Eu cred aceasta în ciuda faptului că sunt deplin conștient de mâhnirea și dezamăgirea cu care a fost asociată – problemă la care mă voi referi în a doua jumătate a studiului. Pentru a fi puțin mai precis, iată evaluarea pe care o fac eu: în ciuda problemelor serioase și a anomaliilor – apreciind situația din perspectiva marilor schimbări istorice –, ceea ce a avut loc în această parte a lumii este o poveste de succes.

Convingerea mea se bazează pe o ordonare particulară a valorilor. Alții, care-și bazează judecățile lor pe o ordonare diferită a valorilor pot să nu fie de acord cu mine.

Pe o scară de valori, eu acord locul de frunte democrației și drepturilor omului. Poate fac asta deoarece – alături de mulți din contemporanii mei din Europa Centrală și de Răsărit – am trăit în diferite forme de tiranie în care am cunoscut privarea totală de drepturi civile sau reducerea umiltoare a drepturilor omului și în care am fost supus unei discriminări brutale pe diverse criterii. Aceasta este ceea ce mă determină să simt o puternică aversiune față de argumentele performanțelor Chinei în comparație cu regiunea Europei Centrale și de Est, care pun un accent părtinitor și unilateral pe creșterea ei economică mult mai înaltă. Este adevărat că rata de creștere în regiunea Europei Cen-

trale și de Est este mai joasă decât cea a Chinei, deși ea este respectabilă și, cum am mai subliniat, ritmul este deja mai rapid decât în ultimul deceniu al regimului anterior. Sunt gata să renunț la rata de creștere, decât să accept alergarea și saltul Chinei, atâta timp cât ea se cuplează cu respectarea democrației și drepturilor omului! Eu recunosc că există oameni care nu văd lumea astfel și care cred că este important să renunțe la democrație sau să o lase pe mai târziu, pentru o perioadă indefinită, pentru a ajunge la o creștere economică rapidă.

De multe ori, instituțiile politice ale democrației creează obstacole ce stânjesc concentrarea capacității statului asupra promovării creșterii, ca și asupra îndeplinirii cu forța a reformelor asociate cu convulsii mai mari. În ochii mei, aceste obstacole valorează mai mult prin avantajele privind drepturile și libertățile produse prin democrație. Pentru Europa Centrală și de Răsărit, faptul că integrarea cu Uniunea Europeană acționează ca o forță stabilizatoare, atât în sfera politică cât și în economie, facilitează crearea democrației.

Consider transformarea regiunii Europei Centrale și de Răsărit o poveste de succes pentru că ea a stabilit sistemul economic capitalist într-o perioadă istorică scurtă, plasând astfel națiunea noastră din nou pe un curs de dezvoltare ducând spre direcția principală a istoriei. Aceasta nu pentru că eu *iubesc* capitalismul. El nu este un sistem foarte liberal. Dar eu apreciez acele din caracteristicile lui valoroase, care sunt indispensabile realizării valorilor pe care eu le împărtășesc. Pe termen lung, avantajele economice ale capitalismului se vor manifesta și în regiunea Europei Centrale și de Est: rate de creștere a productivității și a consumului

mai înalte și sustenabile, cum nu au fost în sistemul socialist, inovație tehnică, spirit antreprenorial și împreună cu acestea, în plus, un nivel în creștere de prosperitate pentru societate ca întreg. Eu consider că valorile creșterii economice și creșterea nivelului de viață ajung să fie valori de prim rang. (Deși, nu cu finalitatea și unilateralitatea cu care le consideră acei gata să renunțe la democrație pentru ele). Dincolo de argumentul pentru creșterea bunurilor materiale, există altul care a fost menționat mai devreme: existența adevărată a sistemului capitalist este o precondiție indispensabilă pentru o democrație funcțională. Există acele beneficii care, corespunzător ierarhizării mele de valoare, depășesc dezavantajele capitalismului. Eu recunosc că există alții care subscriu la un sistem diferit de apreciere a avantajelor și dezavantajelor dintre ele.

Și, în final, consider transformarea regiunii Europei Centrale și de Răsărit o poveste de succes deoarece ea a avut loc în mod pașnic, lipsit de violență. Propria mea experiență de viață trebuie să fi produs influența formativă a opticii mele cu privire la acest aspect. Am supraviețuit Războiului Mondial, persecuțiilor sângeroase, dictaturilor dure și mai puțin dure, campaniilor răzbunătoare, executării și încarcerării prietenilor. A fost destul! Pentru mine, faptul că vremurile acestea nu au fost sângeroase, că nimeni nu a fost închis sau ucis a însemnat o evoluție extraordinar de benefică. Eu admit că există unii care văd diferit aceste schimbări. Eu cred că schimbările puteau să se întâmple mai devreme și fostul regim înlăturat mai repede, chiar prin utilizarea forței armelor. Sunt unii care condamnă lipsa pedepsirii vinovaților și așteaptă împărțirea dreptății.

Faptul că influențele externe au jucat un rol major în orientarea forțelor din

spatele acestor schimbări nu modifică opinia mea favorabilă. Influențele străine precum cunoștințele, experiența, cultura și capitalul au intrat în Țările Centrale și Est Europene permițându-le să se integreze mai bine în Uniunea Europeană și într-o lume globalizată. Sunt conștient că unii oameni se simt ofențați de aceasta deoarece sunt preocupați de conservarea tradițiilor naționale. Ei pot fi, de asemenea, îngrijorați de faptul că toate acestea vor duce neîndoiește la limitarea suveranității politice a statelor individuale. Eu admit că aici ne aflăm în fața unui arbitraj dificil.

Eu am încercat să dezvolt deschis și fără ocolișuri ordonarea valorilor care stă la baza propriei mele judecăți. Nu fac aceasta de dragul argumentării ei. Nu este loc aici pentru argumentare rațională, ceva în care noi economiștii încercăm totdeauna să ne angajăm. Există idei meta-raționale, credule și dorințe anulate în spatele acestor evaluări – și, în această privință, este inevitabil că vor fi divergențe de opinii între indivizii profesând diferite optici asupra lumii. Chiar dacă – din perspectiva marilor evenimente ale istoriei mondiale – noi vom ajunge la un acord asupra a ceea ce s-a petrecut realmente în regiunea Central și Est Europeană, noi nu vom reuși să ajungem la un consens în aprecierea rezultatelor.

3. Din perspectiva vieții cotidiene

3.1. Probleme și îngrijorări

Emoțiile legate de succes și eșec se întrepătrund în viața fiecărui individ care fie a participat la transformare, fie a fost un observator empatic al transformării care are loc în regiunea central est-euro-

peană. Departe de mine de a mă angaja într-o campanie ieftină de propagandă a succesului. Noi nu ne confruntăm cu dificultăți imaginare și nici cu acele probleme de care se lovesc o mică parte a populației; noi suntem conștienți de unele probleme foarte reale și profund neglijate.

La începutul noii ere, nivelul venitului real al majorității cetățenilor din regiunea central-est europeană era semnificativ sub media celui al populației din țările membre ale Uniunii Europene, iar o proporție considerabilă dintre ei avea un nivel al venitului la limita sărăciei. De atunci – lăsând de o parte cât de mult s-a schimbat lumea în jurul nostru – venitul real al unei părți importante din populație a rămas neschimbat și mulți dintre cei sărăciți au ajuns să se afunde, având un venit sub nivelul venitului lor din perioada anterioară. Și mai există și un număr deloc neglijabil de oameni al căror nivel de viață s-a deteriorat vizibil. Nu putem fi siguri că în fiecare caz degradarea a fost datorată schimbării sistemului politic, dar sigur ea a avut loc în perioada de după 1990. Aceștia sunt acei indivizi care se consideră victime fără echivoc ale acestei epoci.

O restructurare dramatică a avut loc în sfera distribuției venitului și în cea a consumului. Deși criticii sistemului socialist se plâng cu deplină dreptate că există încă un sistem de privilegii materiale, distribuția venitului și consumului se întinde pe un interval mai îngust. Cei zece-cincisprezece ani care au trecut au fost suficienți pentru a aduce o creștere marcantă a nivelului inegalității, după cum se vede în Tabelele 6 și 7¹⁴. Pe de o parte, un nivel de izbitoare avuție nemaicunoscut înainte

a ajuns rapid vizibil, în timp ce, pe de altă parte, sărăcia care se manifesta mai puțin vizibil înainte a ajuns mult mai profundă și mai vizibilă. Această situație este îngrozitoare pentru simțul de justiție al multor indivizi care nu fuseseră victime ale restructurării.

Problemele serioase enumerate sunt legate de problema ocupării forței de muncă. Șomajul deschis nu a fost cunoscut în economia socialistă; rata ocupării era foarte înaltă, fiecare muncitor putea să se simtă sigur la locul lui de muncă. Cu toate acestea, un dezechilibru invers a fost dominant. Economia socialistă a creat penurii cronice, inclusiv o penurie cronică de forță de muncă – cel puțin în țările ECE mai dezvoltate și mai industrializate. Indiferent de efectul asupra eficienței, muncitorii se bucurau de securitatea locului de muncă. Această situație a ajuns la capăt. Rata angajării s-a redus semnificativ și a apărut șomajul deschis. Ratele diferă de la țară la țară și sunt țări central-est europene unde procentele sunt mai mici decât media globală europeană și sunt alte țări unde ele sunt mai mari, după cum se vede în Tabelul 8. Șomajul a lovit societatea ca o traumă reală, cum se vede din Tabelul 9.

Securitatea locului de muncă a dispărut. Aceasta s-a întâmplat când viața însăși devenea mai nesigură pe multiple planuri. În societățile socialiste, aceia care au evitat activitatea politică riscantă aveau condiții relativ durabile și previzibile de viață. Acum, pe neașteptate, orice se află în mișcare și nimic nu se cunoaște dinainte. Înainte, o companie care exista deja exista pentru totdeauna; acum, companiile se întemeiază și dau faliment de la o zi la alta. Înainte, prețurile de consum erau stabilite pentru o perioadă lungă de timp; acum ele sunt într-o permanentă

¹⁴ Unele analize ungurești arată inegalități mai mari decât cele identificate în Tabelul 6 (vezi, de exemplu, Tóth, 2004).

mişcare. Cetățeanul mediu nu poate să-și dea seama de sensul ratelor dobânzii, sau chiar al ratelor de schimb. Deși, de obicei, se știa că este incredibil de greu să obții un apartament, o dată obținut unul, fie în calitate de chiriaș sau sub chiriaș, era imposibil să fii evacuat. Astăzi, poți fi evacuat pentru simpla neplată a chiriei. Pe măsură ce statul polițist era desființat, securitatea publică se deteriora (vezi Tabelul 10). Orice lucru fixat până la punctul de rigiditate de către autoritățile și birocrația care porunceau a devenit maleabil, riscant și nesigur datorită influenței forțelor pieței, concurenței și drepturilor civile care garantează o mai mare libertate de mișcare.

De asemenea, a existat corupție în vechiul regim, în principal în sensul favorurilor reciproce bazate pe contacte politice sau personale. Deși existau chiar incidente de mituire, acestea nu erau comune și, în general, aveau loc la niveluri mai joase ale economiei “penuriei”, la “unsul roților”. Majoritatea actelor de corupție nu erau vizibile și rămâneau în spatele scenei. Acum, corupția este ubică în miliarde de tranzacții în sfera politică, economică și culturală, în tranzacții private mari și mici și la nivelurile cele mai înalte și mai joase ale ierarhiei guvernamentale și sociale. Multe cazuri de corupție devin publice. Oricine este furios și mulți oameni, adesea fără voie, ajung să fie murdăriți. Este aproape imposibil să se evite să se ajungă implicat în unele tranzacții în care una sau alta din părți se angajează în anumite tranzacții necurate și în care fie clientul, cetățeanul, vizitatorul sau cumpărătorul să nu încerce să mituiască sau să se implice într-o schemă de evaziune fiscală de orice fel.

Oamenii sunt îngrijorați de tulburările pe scena politică. Mulți văd sistemul

pluri-partinic ca neavând precondiții create pentru o competiție politică sobră, ci, în schimb, ducând la o luptă pentru putere scăpată de sub control, bazându-se pe promisiuni goale și pe fanfaronada continuă și aiurelile opoziției împotriva celor care se întâmplă să fie la putere. O proporție importantă a populației nu are suficientă încredere în parlamentul lor. În această privință, diferența între cei 15 membri vechi și cei 8 noi membri ai UE este enormă, după cum se vede în Tabelul 11. Politicienii sunt suspectați a fi implicați în corupție, uneori pentru că ei din această cauză violează legea – sau cel puțin legea nescrisă a eticii – iar uneori pentru că sunt calomniați de rivalii politici.

Am menționat unele din cele mai serioase probleme. Deși aș putea continua, cred că ar trebui să fie suficient pentru a demonstra că nu vorbim aici despre inconveniente, ci despre probleme serioase cu adevărat copleșitoare.

3.2. Dispoziția socială

S-au făcut numeroase anchete cu privire la starea sufletească a indivizilor și înclinația socială care predomină în Țările Centrale și Est Europene. Ele arată că opiniile sunt împărțite. Mult mai mulți chestionați din statele mai vechi ale UE au răspuns “da” la întrebarea aparent simplă “sunteți satisfăcuți de viața dumneavoastră?” în comparație cu cele opt noi state membre, după cum se vede în Tabelul 12. Rata de răspunsuri negative diferă de la țară la țară, așa cum arată Tabelul 13. La o aproximare medie apare că fiecare a treia persoană din regiune este fie nesatisfăcută, fie foarte nesatisfăcută de viața ei¹⁵.

¹⁵ Datele din Tabelele 12 și 13 au surse diferite, bazate pe studii diferite. Este impor-

3.3. Probleme de cunoaștere

Intensitatea reacțiilor oamenilor la greutăți sau gradul lor de amărăciune nu este pur și simplu funcție de dificultățile reale asociate problemei însăși. Când cineva are un necaz mare sau observă nenorocirea cu empatie, foarte mult depinde de felul în care percepe problema și de cum o tratează. Să încercăm să aruncăm o privire asupra unora din cele mai importante probleme de cunoaștere din punctul de vedere al subiectului nostru.

Înainte de a se întâmpla ceva noi nu trim anumite speranțe, așteptări. După ce s-a întâmplat, adesea suntem dezamăgiți¹⁶. Pe măsură ce deziluzia privind socialismul a început să devină dominantă, așteptările au devenit mai pronunțate. A luat naștere speranța că o schimbare a sistemului ar rezolva toate problemele, repede, pentru fiecare.

Speranțe îndreptățite s-au împletit cu concepții greșite și iluzii false. Expresii ca “Vest”, “piață”, “conurență” și “democrație” au generat imagini mitice care promiteau lumină fără umbră. Cuvinte de cumpătate erau puține și rare, în special

tant de observat că, în ciuda celor două feluri de abordare, diferențele caracteristice dintre regiuni sunt destul de mici.

¹⁶ Albert O. Hirschman (1982) a arătat că dezamăgirea este o parte a condiției umane. “Chiar dacă i-ai oferi omului orice își dorește el, este același lucru, căci chiar în acel moment el va simți că *orice* nu este *orice*” (vezi, Karamzin, 2003, p.40).

În special străinii din civilizația Occidentală trăiesc o stare de permanentă instabilitate și deziluzie. În cazul nostru, acest sentiment general a fost exacerbât în plus prin frustrarea, legată de așteptările speciale nerealizate, care a urmat tranziției de la socialism.

venite din gura unor persoane credibile. (Când adepții vechiului regim înjurau împotriva capitalismului, mai puțini și tot mai puțini oameni îi ascultau).

Primele mari speranțe au primit un duș rece o dată cu recesiunea gravă de transformare din anii nouăzeci. Oamenii au avut puțin timp pentru a se reface înainte ca noi și nerealiste speranțe să se ivească din nou în legătură cu obținerea calității de membru al UE. Aceste speranțe erau hrănite prin fraze diferite referitoare la *convergență* și promisiuni de sprijin multilateral oferit de Uniunea Europeană. Mulți au privit la beneficiile manifeste și iminente ale accesului cu o naivă neliniște.

Problemele sunt grele. Dar ele sunt amplificate, chiar într-o măsură mai mare, ca urmare a *deziluzionării*.

2. Un fenomen bine-cunoscut în psihologia socială este că modul în care cineva simte ceva este dependent nu numai de circumstanțele reale, ci și de *modul cum individul se compară cu ele*. În perioada de slăbire a sistemului socialist, oamenii care trăiau la periferia occidentală a imperiului sovietic se mulțumeau să observe că ei o duceau încă mai bine decât cei care trăiau în Uniunea Sovietică. În special într-un loc ca Ungaria, țara mea, unde experimentele cu reformele economice de piață continuau de ceva vreme, această auto-încurajare suna chiar credibilă. Dar pe măsură ce granițele acestor țări s-au deschis și, în special, acum când ele au devenit state ale Uniunii Europene, *punctele de referință* s-au schimbat în general. Fiecare a început să compare propriile lui circumstanțe cu acelea din Germania, Franța sau Scandinavia. Desigur, în măsura în care standardele de comparație sunt mai înalte, cu atât mai

mult vor fi nesatisfăcuți de locul în care se întâmplă să trăiască. Neliniștea este de înțeles: acum, că suntem membri ai Uniunii Europene, când vom ajunge din urmă pe colegii noștri, statele membre? Dar ea duce și la dorințe deșarte. Cei care s-au lăsat furați de cadrul occidental de referință urmează să rămână probabil permanent mai plini de amărăciune, neliniștiți și deziluzionați.

3. Oamenii uită foarte ușor: memoria colectivă și cea individuală, ambele sunt deopotrivă nestatornice. Acum câteva decenii noi eram bombardată cu plângeri din partea indivizilor că unele articole de consum erau indisponibile: trebuia să aștepti mulți ani pentru o mașină, un apartament sau o linie telefonică. Astăzi se pare că eu, cândva autor al unei cărți intitulate *Economics of Shortage* (1980), voi fi rămas unicul individ din Europa Răsăriteană care-și mai amintește de economia penuriei și simte o reală bucurie că ea a trecut. Penuria cronică a fost înlocuită cu o ofertă abundentă. Acum, oamenii murmură nemulțumiți că sunt inundați de un număr incredibil de mare de produse, că prețurile sunt prohibitiv de mari și că oamenii sunt chinuți de *societatea de consum*.

Ca rezultat al unor asemenea memorii sărace, realizările fundamentale importante, beneficiile materiale și ne-materiale dispar (ca și libertatea de exprimare, de asociere și de mișcare, competiția liberă de idei, dreptul la protest ș.a.m.d.), chiar dacă ei le văd clar în viața cotidiană. În schimb, problemelor curente li se acordă o mai mare importanță relativă.

Într-o anchetă din 2004, indivizilor li s-a cerut să indice pe o scară de la -100 la 100 aprecierea pe care o dau ei guvernului actual față de cel anterior schimbării

sistemului politic, așa cum se vede în Tabelul 14 și în interpretările lui Rose (2005). Deși guvernele în funcțiune au primit scoruri mai înalte, este de remarcat că evaluările sistemului anterior nu erau prea joase. În mod grotesc, toate acestea conduc la sentimentul de nostalgie. Mulți dintre aceia care în timpul comunismului erau nemulțumiți și sperau în schimbare se descoperă gândind că la urma urmei vechiul regim nu era așa rău.

4. La sfârșit mi-ar plăcea să menționez fisurile analizei cauzelor.

3.4. Analiza cauzală

Există multe cauze ale problemelor și dificultăților pe care le au oamenii din Europa Centrală și de Răsărit. Eu voi prezenta numai câteva dintre ele.

Nivelul de dezvoltare a regiunii este în urma Vestului. Cum se vede din Tabelul 15, în perioada socialistă acest decalaj relativ s-a adâncit chiar mai mult. Există o șansă frumoasă ca rămânerea în urmă relativă să fie treptat diminuată, dar este cu totul improbabil ca să se întâmple ceva pe arena socio-economică care să micșoreze decalajul (care este mai mult un abis!) în viitorul apropiat, după cum arată Tabelul 16. Multe din fenomenele negative, ca sărăcia, întârzierea în dezvoltarea tehnologică și penuria de resurse disponibile pentru îngrijirea sănătății, educație și cercetare științifică, pot fi explicate în primul rând prin faptul că regiunea este la un nivel mediu de dezvoltare, mult în urma alergătorilor din frunte.

O parte din greutatea se datorează faptului că suntem în tranziție. Structura producției trebuie să fie reorganizată, în momentul în care liniile vechi de produc-

ție au încetat să existe, cele noi nu le iau locul imediat. Un nou vacuum, noi fisuri și o lipsă de reglementare au apărut în nucleul transformării instituționale. În timp ce în multe locuri vechea gardă a fost schimbată, noua conducere era încă lipsită de experiență. Faptul că aceste dificultăți sunt de natură temporară nu este suficient pentru a ne liniști, deoarece este greu să-i așteptăm să fie pregătiți.

Alte probleme emană din chiar natura sistemului. Ca orice sistem, capitalismul are anumite caracteristici negative înnăscute, specifice sistemului. Atâta timp cât capitalismul este ceea ce este, va exista șomaj, va exista inegalitate de venit, vor exista câștigători și perdanți pe plan economic, va exista o reclamă excesivă ș.a.m.d. Politici guvernamentale solide, clarvăzătoare și înțelepte pot atenua unele din defectele lui genetice, dar nu le pot elimina. Cei ce sunt încrezători serioși și raționali în sistemul capitalist acceptă aceste probleme pentru că, în ciuda deficiențelor lui, ei găsesc pachetul global oferit de capitalism mai acceptabil decât cel al socialismului.

Același lucru se poate spune și despre democrație. O mare parte din europenii din Europa Centrală și de Răsărit, care nu mai sunt încântați de democrație, sunt asemănători îndrăgostiților deziluzionați. Ei sunt iritați de dese tirade verbale care au loc în parlament, de acuzațiile reciproce ale diferitelor partide politice, de promisiunile mincinoase și de afacerile scandaloase care se văd ascunse sub covor. Totuși, acestea nu sunt anomalii asociate tinerelor democrații! Fenomene similare se pot observa frecvent în marile democrații cu o lungă istorie: ele nu se limitează la noii veniți. Importanța adevărului reflectat în cuvintele lui Churchill nu va fi diminuată, deși ele au fost citate de mili-

oane de ori. Chiar date fiind toate defectele ei, democrația este un sistem mai bun decât orice formă de tiranie, indiferent cât de inteligent, luminat sau corect ar putea fi dictatorul. Din păcate, în Țările Centrale și Est Europene o parte deloc neglijabilă din populație nu gândește astfel. Tabelul 17 ne arată fenomenele îngrijorătoare.

Deciziile greșite luate de politicieni – guverne, partide de la conducere sau din opoziție, conducători ai diverselor grupuri de propagandă – pot crea greutăți sau pot exacerba dificultățile deja existente create de circumstanțe neesențiale. Să luăm exemplul următor. Pot să încep cu certitudinea că, oricum, capitalismul dă naștere la disparități. Dar politicile fiscale – favorizând bogatul în timp ce afectează pe cel sărac, sau acordarea de subsidii de stat celor săraci – pot înrăutăți situația.

Eu am identificat cinci cauze diferite pentru problemele curente (nivelul mediu de dezvoltare, problemele create prin tranziție, problemele specifice de sistem ale capitalismului și cele ale democrației și deciziile greșite luate de politicieni). Desigur, există și altele. O explicație pentru existența unui simțământ de boală generală în societate se află în confuzia din mințile oamenilor privind aceste diverse cauze. În situația fenomenelor multi-cauzale, identificarea și separarea, clare și obiective, ale diverselor cauze constituie o sarcină dificilă chiar pentru analiștii profesioniști. Mică mirare că se furișează erori în explicarea cauzelor în mintea oamenilor nespecializați în subiect.

3.5. O dată mai mult despre judecățile de valoare

Am încercat să mă abțin de la o falsă generalizare. Dați-mi voie să repet ceea

ce am spus mai devreme, că opinia publică este divizată: atitudinile se ordonează de la satisfacții cu minore rezerve la cârcoteli și plângeri, toate ducând spre o insatisfacție îngrijorătoare. Permiteți-mi să fac câteva comentarii privind dispoziția acelor ale căror judecăți tind să se încline mai mult spre negativ.

Printre aceia care oferă aceste judecăți negative există un amestec nefericit de stabilire a faptelor cu jumătăți de adevăr și jumătăți de erori, o combinație de analize cauzale, unele substanțiale și altele jumătate greșite, și o ordonare a valorilor care așează valorile vieții cotidiene pe primul loc. Acei care judecă din această perspectivă nu gândesc în perspectiva istorică seculară. Lor nu le pasă de rezultatele pe care sistemul economic capitalist și ordinea politică democratică le vor produce în viitor. Ei trăiesc problemele astăzi, ei suferă din cauza lor acum sau ei sunt loviți văzând pe alții care suferă *astăzi* – și din această cauză trăirea de către ei a schimbării care are loc în sisteme este un eșec mai degrabă decât un succes.

Niciunul nu are dreptul să nu țină seama de judecățile negative ale indivizilor dezamăgiți. Nimeni nu are dreptul să-i acuze de miopie sau orbire în înțelegerea marilor interrelații istorice. Fiecare persoană are o singură viață. Cineva care are, să zicem, cincizeci sau șaiszeci de ani și este sărac, poate și șomer, nu va fi compensat prin promisiunea că generațiilor următoare le vor fi mai bine, pentru că el nu va avea șansa să se bucure de bine. Este la fel de dificil să rogi tânăra generație să aibă răbdare, deoarece un moment pierdut astăzi nu poate fi cu adevărat compensat mai târziu cu altul mai bun.

Din acest motiv ar trebui oare să-mi retrag afirmația făcută în prima jumătate a studiului, când am declarat că marea

transformare a regiunii central-est europene ar putea fi considerată în esență un succes fără pereche? Nu, eu nu vreau să o retractez. Eu nu cred că poate, sau din această cauză nu cred că este permisibil, să se întocmească un fel de bilanț de dragul unei judecăți de valoare rezumate și comprehensive. Adică, există succese (cu semn pozitiv) și există eșecuri (cu semn negativ) și dacă bilanțul este pozitiv atunci rezultatul final ar trebui să fie declarat un succes; dacă este negativ, atunci trebuie să fie privit ca un eșec. Eu nu accept această abordare de simplu “bilanț” cumulativ.

Eu țin două conturi și nu unul și nu le îmbin. Într-un cont eu înscriu încântat un mare succes la nivelul istoriei mondiale: a fost creat un sistem superior față de cel dinainte fără vărsare de sânge, cu viteză incredibilă. În alt cont eu am lista experienței bune și rele din viața cotidiană: multe bucurii și multe griji. Consider că este rațional și de apărut să spui că ceea ce s-a întâmplat în această regiune poate fi considerat în același timp un succes în termenii semnificației istorice globale și un eșec în multe aspecte importante deoarece a cauzat durere, amărăciune și dezamăgire pentru destul de mulți oameni.

4. Despre sarcinile profesiei economice

Eu nu intenționez să blamez omul de pe stradă pentru că el consideră experiența lui ca fără cusur și poate pentru că ajunge la concluzii greșite în privința acestor probleme. Dar nu aș acorda aceeași dispensă colegilor mei, acelor care sunt cercetători în domeniul economic. Eu nu mă adresez numai acelor care se

întâmplă să trăiască în Europa Centrală și de Răsărit ci tuturor celor care sunt interesați de problemele din această regiune sau de probleme similare, oriunde ar trăi ei.

Poate merg prea departe acceptând faimosul comentariu al lui Keynes, corespunzător căruia noi toți urmează să murim pe termen lung. Tipul de analiză pe termen lung pe care eu l-am încercat în prima parte a studiului meu este destul de rar. Astăzi, în multe programe de doctorat economiștilor nu li se pretinde studierea istoriei. Una din rațiunile pentru care opinia publică din Europa Centrală și de Est judecă negativ global marea transformare actuală este aceea că savanții din științele sociale au neglijat să analizeze și să evalueze rezultatele în perspectiva istorică necesară.

Diferitele discipline de științe sociale sunt separate nu numai de știința istoriei, ci și între ele. Pentru pregătirea acestui studiu m-am izbit de fenomenul nefericit că în literatura social-politică referitoare la transformarea de la dictatură la democrație nu se găsește aproape nici o referință la studii ale economiștilor, în timp ce economiștii ignoră lucrările de știință politică. Fără abordarea interdisciplinară este imposibil să se înțeleagă și să se evalueze marile transformări.

Știința economică dominantă abandonează criticismul profund al economiei capitaliste în favoarea celor care profesază optici radicale. Chiar când se acceptă faptul că pot fi probleme, se liniștesc cu credința că ele pot fi rezolvate confortabil prin aplicarea unor măsuri adecvate. Se neagă că sistemul poate avea defecte înăscute, genetice insurmontabile.

În profesia noastră, separarea cu grijă și în mod conștient a declarației faptelor de valoarea lor este destul de rară. Nu se obișnuiește să se arate clar ordonarea va-

lorilor aflate în spatele declarației unui economist. Considerăm că este evident, de la sine, că toți împărtășesc valorile implicit acceptate axiomatic de profesia noastră: eficiență, productivitate, competitivitate, creștere, poate și principiul distribuției venitului; oricum, dincolo de acestea, foarte puțin acordă atenție și altor valori.

Sunt academicienii care sunt fericiți să se adreseze unui public larg, auditor sau cititor. Chiar și cei care nu fac asta exercită o influență indirectă. Conducătorii politici, oamenii de stat, oamenii de afaceri, reporterii de știri și analiștii care formează opinia publică le acordă atenție. Nu numai că noi facem transformările mari mai pline de succes prin recomandări de politică economică corecte, dar noi putem, de asemenea, să contribuim la prelucrarea mai bine informată și echilibrată a experiențelor și să ajutăm astfel oamenii să afle evaluarea corectă a schimbărilor.

Marea transformare din Europa Centrală și Est Europeană s-a terminat. Am auzit, mai mult decât o dată, un comentariu ironic de la colegii mei: "cu aceasta, tot așa și cu ciudata dumneavoastră știință *tranzitologia*". Eu nu cred asta. Cum este transformarea Chinei, Vietnamul va urma? Ce se întâmplă în Cuba? Cum va fi marea transformare în Irak sub ocupație militară străină? Cum va fi transformat Iranul? Ce transformări vor avea loc în țările musulmane?

Orice transformare este diferită. Cu toate acestea există elemente comune și noi putem să înțelegem cu adevărat proprietățile unice ale fiecărei țări numai dacă o comparăm cu celelalte. Nu numai că *tranzitologia* nu s-a terminat, dar opera ei nici nu a început cu abordarea ei meticuloasă. Sper ca studiul acesta să îndemne la o cercetare a corpului de cunoștințe asupra acestui subiect.

Referințe bibliografice*

- Bloch, M., 'Feudal Society', London, Rutledge, 1989.
- Braudel, F., 'The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II', New York, Harper and Row, 1972-1973.
- Braudel, F., 'Civilization and Capitalism, 15th-18th century. I-III'; I. The Structures of Everyday Life; II. The Wheels of Commerce; III. The Perspective of the World, Berkeley, University of California Press, 1992
- Brenner, R. *Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*, 'Past and Present', nr.70, 1976, p.30-75.
- Burke, P., *Interview Conducted by Karl Vocelka and Markus Reissenleiner*, 1990, <http://www.univie.ac.at/Neuzeit/gburke.htm>
- Campos, N. F. și Coricelli, F., *Growth in Transition: What We Know, What We Don't, and What We Should*, 'Journal of Economic Literature', vol.40, nr.3, September, 2002, pp. 793-836.
- Csaba, L., 'The New Political Economy of Emerging Europe', Budapest, Akadémiai, 2005
- Dahl, R. A., 'Polyarchy: Participation and Opposition', New Haven, Yale University Press, 1971.
- European Bank for Reconstruction and Development, *Transition Report*, London, EBRD, 2002.
- European Commission, *Comprehensive Monitoring Report of the European Commission of 5 November 2003 on the State of Preparedness for EU Membership of the Czech Republic, Estonia, Cyprus, Latvia, Lithuania, Hungary, Malta, Poland, Slovenia and Slovakia*, 675 final, Brussels, European Union, 2003.
- Haggard, S. și Kaufman, R. R., 'The Political Economy of Democratic Transitions', Princeton, Princeton University Press, 2005.
- Hayek, F. von, 'Road to Serfdom' Chicago, University of Chicago Press, 1944.
- Halman, L., 'The European Values Study: A Third Wave', Tilburg, EVS, WORC, 2001, pp. 170.
- Hirschman, A. O., 'Shifting Involvements', Princeton, Princeton University Press, 1982
- Huntington, S. P., 'The Third Wave: Democratisation in the Late Twentieth Century', Norman, University of Oklahoma Press, 1991.
- Karamzin, N. M., 'Letters of a Russian Traveller', Oxford, Voltaire Foundation, 2003.
- Klaniczay, G., *The Middle Ages*, Smelser, N. J. și Baltes, P. B. (ed.), 'International Encyclopaedia of the Social & Behavioural Sciences', Amsterdam, Elsevier, 2001.
- Kolodko, G., 'From Shock to Therapy: The Political Economy of Post-socialist Transformation', Oxford, Oxford University Press, 2000.
- Kornai, J., 'Economics of Shortage', Amsterdam, New York, North-Holland Pub. Co., 1980.
- Kornai, J., 'The Socialist System' Princeton – Oxford, Princeton University Press – Oxford University Press, 1992.
- Kornai, J., 'From Socialism to Capitalism: What is Meant by the "Change of

* Această listă exclude referințele folosite exclusiv ca surse statistice pentru tabele, în afară de cazul când sursa este articol sau carte publicate.

- System””, London, Social Market Foundation, 1998.
- Kornai, J., *Ten Years After “The Road to a Free Economy”*, *The Author Self-Evaluation*, Pleskovic, B. și Stern, N. (ed.), ‘Annual World Bank Conference on Development Economics 2000’, Washington, DC, The World Bank, 2000.
- Le Goff, J., ‘Time, Work, & Culture in the Middle Ages’, Chicago, University of Chicago Press, 1982.
- Maddison, A., ‘The World Economy: Historical Statistics’, Paris, OECD, Development Centre Studies, 2003.
- McFaul, M., *The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship*, ‘World Politics’, nr.54, 2002, p. 212-244.
- O'Donnell, G. A.; Schmitter P. C. și Whitehead, L., ‘Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives’, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1988.
- Offe, C., ‘Varieties of Transition: the East European and East German Experience’, Cambridge, Polity Press, 1996.
- Pirenne, H., ‘Economic and Social History of Medieval Europe’, New York, Harcourt, Brace and World Inc., 1937
- Polányi, K., ‘The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time’, Boston, Beacon Paperback, 1962.
- Przeworski, A., ‘Democracy and the Market’, Cambridge, Cambridge University Press, 1991.
- Raeds, P., *When Were the Middle Ages?*, Sogner, S. (ed.), Making Sense of Global History, The 19th International Congress of the Historical Sciences Oslo 2000 Commemorative Volume, Oslo, 2001.
- Roland, G., ‘Transition and Economics: Politics, Markets, and Firms’, Cambridge, MIT Press, 2000.
- Rose, R., ‘A Bottom Up Evaluation of Enlargement Countries: New Europe Barometer 1’, Glasgow, Centre for the Study of Public Policy, 2002.
- Rose, R., ‘Insiders and Outsiders: New Europe Barometer 2004’, Glasgow, Centre for the Study of Public Policy, 2005.
- Rose-Ackerman, S., ‘From Elections to Democracy’, Cambridge, Cambridge University Press, 2005.
- Ruesschemeyer, D.; Stephens, E. H. și Stephens, J. D., ‘Capitalist Development and Democracy’, Cambridge, Polity Press, 1992.
- Sanfey, P. și Teksoz, U., *Does Transition Make You Happy?*, ‘EBRD Working Paper’, nr.91, London, European Bank for Reconstruction and Development, 2005.
- Schmitter, P. C. și Karl, T. L., *What Democracy Is ... And Is Not*, ‘Journal of Democracy’, nr.2, vol.3, 1991, p.76-88.
- Schumpeter, J., ‘Capitalism, Socialism and Democracy’, New York, Harper and Brothers, 1942.
- Stiglitz, J., *Whither Reform?*, Annual Bank Conference on Development Economics, Washington DC, World Bank, 1999.
- Svejnar, J., ‘Transition Economies: Performance and Challenges’, *The Journal of Economic Perspectives*, vol.16, nr.1, Winter, 2002, p.3-28.
- Tilly, C., ‘Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons’, New York, Russel Sage Foundation, 1984.
- Tóth, I. Gy., *Income composition and inequalities 1987-2003*, Kolosi, T.; Tóth, I. Gy. și Vukovich, Gy. (ed.), ‘Social Report 2004’, Budapest, TÁRKI, 2004.

- Usher, D., 'The Economic Prerequisite to Democracy', Oxford, Basil Blackwell, 1981.
- Wagner, M. și Hlouskova, J., *CEEC Growth Projections: Certainly Necessary and Necessarily Uncertain*, 'Economics of Transition', vol.13, nr.2, 2005, pp. 341-372.
- Wallerstein, I., 'The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century', New York, Academic Press, 1974.
- Wallerstein, I., 'The Capitalist World-Economy', Cambridge, Cambridge University Press, 1979.

Tabelul 1: Ratele de creștere în socialism și capitalism

Țara	PIB per capita			Rata medie anuală a PIB per capita			
	(dolari 1990)		(1950 = 100)	(%)			
	1950	1989	1990	1950-1959	1960-1969	1970-1979	1980-1989
Cehoslovacia	3.501	8.768	250	3,9	2,9	2,1	1,2
URSS	2.841	7.098	250	3,4	3,6	2,2	0,9
Polonia	2.447	5.684	232	2,4	3,2	3,4	-0,4
Ungaria	2.480	6.903	278	4,0	3,8	2,1	1,0
<i>Socialist-4</i>	<i>2.819</i>	<i>7.013</i>	<i>239</i>	<i>3,3</i>	<i>3,5</i>	<i>2,3</i>	<i>0,8</i>
Austria	3.706	16.369	442	6,3	4,2	3,9	2,0
Belgia	5.462	16.744	307	2,4	4,2	3,3	1,9
Danemarca	6.943	18.261	263	2,9	3,8	2,0	1,8
Finlanda	4.253	16.946	398	3,3	4,4	3,3	3,2
Franța	5.271	17.730	336	3,7	4,6	3,0	1,7
Grecia	1.915	10.086	527	5,0	6,6	4,4	1,3
Irlanda	3.453	10.880	315	1,7	4,2	3,2	2,7
Italia	3.502	15.969	456	5,6	5,4	2,9	2,3
Olanda	5.996	16.695	278	2,8	4,0	2,5	1,3
Portugalia	2.086	10.372	497	3,1	6,0	4,5	3,0
Spania	2.189	11.582	529	3,5	7,1	4,2	2,5
Suedia	6.739	17.593	261	2,5	3,8	2,0	1,8
Regatul Unit	6.939	16.414	237	1,7	2,5	2,2	2,2
<i>EU-13</i>	<i>4.688</i>	<i>15.519</i>	<i>337</i>	<i>3,2</i>	<i>4,3</i>	<i>2,9</i>	<i>2,1</i>

Notă: Datele pentru Luxemburg nu sunt disponibile. Datele pentru Germania au fost excluse pentru că se refereau numai la granițele Germaniei din 1991 (neunificate). Pentru Polonia nu erau disponibile date în anul 1949 pentru a se putea calcula creșterea PIB per capita; rata medie de creștere se referă la perioada 1951-1959.

Sursa: Baza de date OECD, conform Maddison (2003).

* Revizuite în februarie 2006.

Tablelul 2: Creșterea înainte și după 1989, și după recesiunea din perioada transformării

Țara	Indice PIB/PMN (1989 = 100)			Rata medie anuală de creștere (%)		
	1980	1990	1995	2003	1980 - 1989	1995 - 2003
Republica Cehă	85	99	94	106	1,8	1,5
Estonia	75	92	66	101	3,2	5,5
Ungaria	86	97	86	116	1,7	3,8
Letonia	69	103	51	79	4,2	5,6
Lituania	65	97	56	81	4,9	4,7
Polonia	91	88	99	135	1,1	4,0
Slovacia	85	98	84	117	1,8	4,2
Slovenia	99	92	89	120	0,1	3,8
CEE-8	86	94	91	121	1,7	3,6
EU-15	...	103	111	132	...	2,2

Notă: Rata de creștere economică înainte de anii 1990 se bazează pe indicatorul Produsul Material Net (PMN) folosit pentru evaluarea creșterii economice de către țările socialiste. Cifra pentru anul 1980 pentru republicile Cehia și Slovacia se referă la Cehoslovacia.

Sursa: Date din *Economic Survey of Europe 2001* – UN Economic Commission for Europe (UN ECE) n.1, p. 254 și *Economic Survey of Europe 1999* – UN ECE n. 1, Table A.1.; actualizată pe baza *Economic Survey of Europe 2005* – UN ECE n.1, p. 117.

Tablelul 3: Rata medie de creștere a PIB per capita, 1995-2003

(%)

Țara	Creșterea medie a PIB real per capita	Creșterea medie a productivității muncii	Creșterea medie a consumului per capita
Republica Cehă	2,2	2,6	3,0
Estonia	6,6	6,6	7,3
Ungaria	4,1	3,2	4,5
Letonia	7,3	8,2	7,6
Lituania	6,3	6,6	7,1
Polonia	4,2	4,8	4,5
Slovacia	3,9	3,6	3,7
Slovenia	3,8	3,3	2,6
CEE-8	4,0	4,2	4,3
Austria	2,0	1,7	1,3
Belgia	1,9	1,3	1,7
Danemarca	1,7	1,5	1,0
Finlanda	3,4	2,3	3,0
Franța	1,8	1,2	1,8
Germania	1,2	0,9	1,0
Grecia	3,6	2,5	2,7
Irlanda	6,0	3,6	4,2
Italia	1,3	0,3	1,7
Luxemburg	3,9	3,4	2,6
Olanda	1,7	0,7	1,8
Portugalia	1,8	0,2	2,1
Spania	2,8	-0,2	2,9
Suedia	2,4	2,0	2,1
UK	2,5	1,7	3,2
EU-15	1,8	0,9	1,9

Sursa: Economist Intelligence Unit, *Country Data* la <www.eiu.com>.

Tabelul 4: Remanieri față de alegeri

Țara	Alegeri 1989-2004	“Remanieri electorale”	Anii remanierilor
Republica Cehă	5	3	1990, 1992, 1998
Estonia	5	4	1990, 1995, 1999, 2003
Ungaria	4	4	1990, 1994, 1998, 2002
Letonia	5	4	1990, 1995, 1998, 2002
Lituania	5	4	1990, 1993, 1996, 2000
Olanda	4	4	1991, 1993, 1997, 2001
Slovacia	5	4	1990, 1992, 1994, 1998
Slovenia	5	3	1990, 1993, 2004
<i>CEE-8</i>	<i>38</i>	<i>30</i>	

Notă: “Remanieri electorale” au loc când (1) există o modificare a coaliției guvernamentale de după alegeri, inclusiv (2) schimbarea conducerii guvernului și (3) o schimbare în prioritățile politicii; vezi o explicație mai completă în *website*-ul lui Zdenek Kudrna <ies.fsv.cuni.cz/~kudrna/MemoTable4.pdf>.

Sursa: Economist Intelligence Unit, *Country reports* la <www.eiu.com>.

Tabelul 5: Compararea caracteristicilor

	A	B	C	D	E	
Caracteristici	Regiunea CEE	Transformarea Uniunii Sovietice de la capitalism în socialism	Ungaria: restaurarea Horthystă Chile: restaurarea Pinochet	China: Transformarea după Mao	Germania de Vest: Transformarea după al II-lea Război Mondial	Marea transformare istorică în Europa de la Evul Mediu la Modernitate, de la precapitalism la capitalism
1 În direcția principală a dezvoltării sistemului economic?	Da	Nu	Da	Da	Da	Da
2 În direcția principală a dezvoltării sistemului politic?	Da	Nu	Nu	Nu	Da	Da
3 Paralel în toate domeniile?	Da	Da	Da	Nu	Nu	Da (cu întârzieri în timp)
4 Fără violență?	Da	Nu	Nu	Da	Nu	Nu
5 Fără ocupație militară străină?	Da	Da	Da	Da	Nu	Nu
6 Rapid?	Da	Da	Da	Nu	Da	Nu (perioadă foarte lungă)

Tabelul 6: Distribuirea venitului: coeficientul Gini

Țara	Pre-tranziția	Tranziția de mijloc	Post-tranziția	Schimbarea procentuală în perioada dintre pre- și post-tranziție
	1987-1989	1996-1997	2001-2002	
Republica Cehă	19,8	23,9	23,4	18
Estonia	28,0	36,1	39,3	40
Ungaria	22,5	25,4	26,7	19
Letonia	26,0	32,6	35,8	38
Lituania	26,3	30,9	35,7	36
Polonia	27,5	33,4	35,3	28
Slovacia	19,4	24,9	26,7	38
Slovenia	21,0	24,0	24,4	16
CEE-8	23,8	28,9	30,9	29
EU-15	26,9	27,8	28,6	7

Notă: Coeficientul Gini este o măsură pentru gradul de inegalitate a distribuției venitului. El este egal cu "0" în cazul unei egalități totale a distribuției venitului (fiecare primește același venit) și cu "100" în cazul unei inegalități totale (o gospodărie primește întregul venit). În acest tabel, estimările se bazează pe distribuții de la datele grupate după observarea diverselor bugete ale gospodăriilor/menajelor. Observarea acoperă perioade variate de timp. Datele se referă la distribuirea indivizilor în funcție de venitul gospodăriei/menajului per capita. Nu au fost disponibile pentru media UE cinci puncte – Belgia (2), Spania (2) și Portugalia (1).

Sursa: Datele pentru CEE-8 adunate din diferite surse pentru UNICEF IRC *TransMONEE 2004 Database*; datele pentru UE-15: OECD, *Society at a Glance: OECD Social indicators 2005* și The World Bank, *World Development Indicators 2005*.

Tabelul 7: Inegalitatea în consum

Țara	Anul	Partea venitului sau consumului				10% cei mai bogați față de 10% cei mai săraci	20% cei mai bogați față de 20% cei mai săraci
		(%)					
		10% cei mai săraci	20% cei mai săraci	20% cei mai bogați	10% cei mai bogați		
Republica Cehă	1996	4,3	10,3	35,9	22,4	5,2	3,5
Estonia	2000	1,9	6,1	44	28,5	14,9	7,2
Ungaria	1999	2,6	7,7	37,5	22,8	8,9	4,9
Letonia	1998	2,9	7,6	40,3	25,9	8,9	5,3
Lituania	2000	3,2	7,9	40	24,9	7,9	5,1
Polonia	1999	2,9	7,3	42,5	27,4	9,3	5,8
Slovacia	1996	3,1	8,8	34,8	20,9	6,7	4
Slovenia	1998/99	3,6	9,1	35,7	21,4	5,9	3,9
CEE-8	1996-2000	3,1	8,1	39,5	24,9	8,2	5,0
EU-15	1994-2000	2,7	7,4	40,2	25,1	9,6	5,6

Sursa: Baza de date UN Human Development Report 2004.

Tabelul 8: Ocuparea totală a forței de muncă

Țara	(1989 = 100)							
	1990	1991	1992	1993	1996	1999	2002	2003
Republica Cehă	99,1	93,6	91,2	89,8	93,5	88,2	88,0	87,4
Estonia	98,6	96,3	90,9	83,5	74,0	69,2	70,0	71,0
Ungaria	96,7	86,7	78,1	73,1	69,8	72,9	74,1	75,1
Letonia	100,1	99,3	92,1	85,7	72,4	73,9	75,4	76,8
Lituania	97,3	99,6	97,4	93,4	87,0	85,0	82,0	83,9
Polonia	95,8	90,1	86,4	84,3	88,3	90,4	85,8	85,2
Slovacia	98,2	85,9	86,9	84,6	85,5	82,3	82,1	83,6
Slovenia	96,1	88,6	83,7	81,3	78,7	80,1	82,8	82,1
CEE-8	96,9	90,9	87,0	84,2	85,5	85,8	83,5	83,4
EU-15	101,8	102,3	101,1	99,6	100,7	105,2	109,2	109,5

Sursa: UN ECE, *Economic Survey of Europe 2005*, n.1, p.125.

Tabelul 9: Rata șomajului

(% din forța de muncă)

Țara	1990	1992	1993	1996	1999	2002	2003
Republica Cehă	0,7	2,6	3,5	3,5	9,4	9,8	10,3
Estonia	...	1,6	5,0	5,6	6,7	6,8	6,1
Ungaria	1,7	12,3	12,1	10,5	9,6	8,0	8,4
Letonia	...	2,3	5,8	7,2	9,1	8,5	8,6
Lituania	...	3,5	3,4	6,2	10,0	10,9	9,8
Polonia	6,5	14,3	16,4	13,2	13,1	20,0	20,0
Slovacia	1,6	10,4	14,4	12,8	19,2	17,4	15,6
Slovenia	...	13,3	15,5	14,4	13,0	11,3	11,0
CEE-8	4,4	10,6	12,4	10,6	12,1	15,4	15,3
EU-15	7,3	8,7	10,0	10,2	8,7	7,7	8,1

Notă: Datele pentru Estonia se referă numai la cei ce căutau un de loc de muncă până în 1999.

Sursa: Pentru rata șomajului înregistrată pentru CEE-8: UN ECE, *Economic Survey of Europe* 2004, nr.2, p.85; pentru rata șomajului standard pentru EU-15: UN ECE, *Economic Survey of Europe* 2005, n.1, p.126.

Tabelul 10: Rata criminalității

(1989 = 100)

Țara	1990	1994	1998	2002
Republica Cehă	180	309	355	313
Estonia	124	200	270	321
Ungaria	153	175	272	193
Letonia	117	146	137	190
Lituania	118	189	260	247
Polonia	161	163	192	253
Slovacia	150	293	198	227
Slovenia	96	110	139	193
CEE-8	156	194	228	249

Notă: Datele despre crimă acoperă numai crimele raportate și înregistrate. Rata criminalității este subiect al diferitelor legislații naționale.

Sursa: Baza de data UNICEF IRC TransMONEE 2004.

Tabelul 11: Încrederea în Parlament și în alte instituții*(% celor care au încredere)*

Țara	Parlament	Administrație	Sistem educațional
Republica Cehă	12,2	21,8	54,6
Estonia	27,0	40,4	73,9
Ungaria	34,0	49,6	64,3
Letonia	27,5	49,2	73,7
Lituania	10,6	20,6	66,6
Polonia	32,8	32,6	81,2
Slovacia	42,8	38,7	76,3
Slovenia	25,3	25,3	80,3
<i>CEE-8</i>	<i>29,3</i>	<i>33,8</i>	<i>73,7</i>
Austria	40,7	42,4	86,2
Belgia	39,1	46,1	77,9
Danemarca	48,6	54,9	75,0
Finlanda	43,7	40,9	88,8
Franța	40,6	45,9	68,4
Germania	35,7	38,7	72,6
Grecia	29,0	20,2	37,0
Irlanda	31,1	59,3	86,4
Italia	34,1	33,2	53,2
Luxemburg	62,7	59,5	67,8
Olanda	55,3	37,5	73,1
Portugalia	49,2	53,6	59,8
Spania	46,4	40,5	67,6
Suedia	51,1	48,8	67,8
UK	35,5	45,9	66,3
<i>EU-15</i>	<i>39,1</i>	<i>41,1</i>	<i>66,8</i>

Notă: Celor intervievați li s-a pus următoarea întrebare: “Spuneți-ne pentru fiecare instituție în parte cât de multă încredere aveți în ele: mare, destul de mare, nu prea mare, de loc?”. Răspunsurile cu “mare” și “destul de mare” au fost considerate ca semnificând încrederea.

Sursa: Halman, 2001, p.187, p.192.

Tabelul 12: Gradul de satisfacere a vieții în timpul vieții

(scară de la 1 la 10)

Țara	1990-1993	1995-1997	1999-2002
Republica Cehă	6,37	...	7,06
Estonia	6,00	5,00	5,93
Ungaria	6,03	...	5,80
Letonia	5,70	4,90	5,27
Lituania	6,01	4,99	5,20
Polonia	6,64	6,42	6,20
Slovacia	6,15	...	6,03
Slovenia	6,29	6,46	7,23
CEE-8	6,40	6,20	6,20
Austria	6,51	...	8,03
Belgia	7,60	7,93	7,43
Danemarca	8,16	...	8,24
Finlanda	7,68	7,78	7,87
Franța	6,78	...	7,01
Germania	7,22	7,22	7,42
Grecia	6,67
Irlanda	7,88	...	8,20
Italia	7,30	...	7,17
Luxemburg	7,81
Olanda	7,77	...	7,85
Portugalia	7,07	...	7,04
Spania	7,15	6,61	7,03
Suedia	7,97	7,77	7,64
UK	7,49	7,46	7,40
UE-15	7,26	7,24	7,30

Notă: Intervievaților li s-a cerut să noteze răspunsul lor pe o scară de la 1 (cel mai nesatisfăcut) la 10 (cel mai satisfăcut) la întrebarea: "Cum a fost satisfăcută viața dumneavoastră în acele zile". Mărimea eșantionului standard a fost de cca 1000 intervievați pe țară.

Sursa: *World Values Survey* și *European Values Survey*; vezi și *website* <www.worldvaluessurvey.com>. Sanfey și Teksoz (2005) folosesc aceste date pentru studierea satisfacerii vieții în țările post-socialiste. Tabelul care se referă concis la cele 8 țări UE este la p.17 din acest studiu. Mulțumesc lui Peler Sanfey și Utku Tekson (BERD) care mi-au oferit date complementare pentru UE-15 și date pentru mediile pe regiune, comunicându-mi-le direct.

Tabelul 13: Gradul de satisfacere a vieții: distribuția răspunsurilor

(% din răspunsuri)

Țara	Deloc satisfăcuți	Nu prea satisfăcuți	Relativ satisfăcuți	Foarte satisfăcuți
Republica Cehă	5	26	57	10
Estonia	11	35	47	6
Ungaria	11	34	45	9
Letonia	8	35	49	6
Lituania	10	32	51	5
Polonia	9	28	50	11
Slovacia	13	33	48	6
Slovenia	2	12	65	20
CEE-8	9	29	50	10
EU-15	4	17	60	19

Notă: Intervievaților li s-a pus următoarea întrebare: “Cât de mult vă simțiți satisfăcuți de viața voastră în general. Puteți să spuneți că sunteți....?”

Sursa: Eurobarometer *Public Opinion in the Candidate Countries Survey* elaborat în octombrie-noiembrie 2003; vezi și website <europ.e.eu.int./comm/public_opinion>.

Tabelul 14: Atitudini față de regimul: vechi, nou și viitor

(% din răspunsurile pozitive)

Țara	Vechiul regim	Regimul actual	Din următorii cinci ani
Republica Cehă	32	69	82
Estonia	55	75	79
Ungaria	58	64	81
Letonia	50	51	71
Lituania	59	70	84
Polonia	51	51	67
Slovacia	51	51	65
Slovenia	68	69	74
CEE-8	50	57	72

Notă: Intervievaților li s-a cerut: “Aveți aici o scară de valori pentru notarea modului în care funcționează sistemul nostru guvernamental. În top, plus 100, este cel mai bun; la coadă, minus 100, cel mai rău. Cum puteți aprecia pe această scară fostul regim comunist, actualul nostru sistem de guvernare cu alegeri libere și multe partide și sistemul nostru guvernamental în viitorii cinci ani?”.

Sursa: Rose (2005, p. 17).

Tabelul 15: Comparație istorică cu Austria

(PIB per capita al Austriei = 100)

Țara	1870	1913	1937	1950	1980	1989	2000
Cehoslovacia	62%	60%	91%	94%	58%	54%	43%
Ungaria	59%	61%	81%	67%	46%	42%	36%
Polonia	51%	50%	61%	66%	42%	35%	36%

Notă: pentru Cehoslovacia în 2000 s-a luat media republicilor Cehia și Slovacia.**Sursă:** Calcule pe baza datelor OECD conform Maddison (2003).**Tabelul 16:** Durata apropierii de Europa Occidentală

(ani)

Țara	De EU-14 (100%)	De EU-14 (80%)
Republica Cehă	38	21
Estonia	60	45
Ungaria	46	31
Letonia	74	59
Lituania	68	52
Polonia	72	55
Slovacia	48	33
Slovenia	30	9
CEE-8	55	38

Notă: EU-14 înseamnă membri vechi exclusiv Luxemburg. Rezultatele se bazează pe evaluarea ratei de creștere a PIB real per capita de 1,74% în UE-14.**Sursă:** Wagner și Hlouskova (2005, p. 367).

Tabelul 17: Aprecierea alternativelor nedemocratice*(% celor care cred că ar fi mai bine)*

	Comunistă	Militară	Dictatură
Republica Cehă	18	1	13
Estonia	8	2	40
Ungaria	17	2	17
Letonia	7	4	38
Lituania	14	5	40
Polonia	23	6	33
Slovacia	30	3	25
Slovenia	23	6	27
<i>CEE-8</i>	<i>21</i>	<i>4</i>	<i>29</i>

Notă: Celor intervievați li s-a spus “Sistemul nostru prezent de guvernământ nu este singurul pe care l-a avut țara. Unii oameni spun că ar fi mai bine dacă țara ar fi altfel guvernată. Ce credeți? Ar trebui să ne întoarcem la comunism? Armata ar putea guverna țara? Cel mai bine ar fi să avem un lider care să poată decide rapid asupra oricărei probleme?”.

Sursa: Rose (2002, p. 10).